

МАТИ

Тишина. В саду як гиря пада
Лите яблуко і майже золоте.
Прийнялися зорі, як росада...
Тільки в матері двійна досада —
Скоро світ і близько туча йде.

Вже напевно у артілі коні
Запрягли в святковий шарабан,
Ние серце. Давить кров у скроні...
Грім дихнув і яблука червоні
Віт пустилися. Прокинеться Іван

І поїде і вона не в спіне
Надивитись і поради дать.
Меркне лампа. Дощ січе у стіни,
Й протіка попід дверима в сіни
Непотрібна і дурна вода.

Син її з глибокими очами
Визнаний достойним і міцним,
Щоб літять над землями й морями,
Щоб узяти верх над ворогами
У грозі майбутньої війни.

Скільки щастя заробила мати!
Скільки дум вона перенесла,
Що до півночі не зачинялась хата —
І близькі, і родичі й дівчата
Нанесли безсмертного тепла.

А тепер вона защеппе двері
І завісить вікна:

— Ще спочинь!

І столів прощальної вечері
Прибирати ніколи тепер їй —
Зараз син тільки її нічий.

І сідає мати в узголов'я
Сина сонного, її суха рука
Гладить чуб майбутнього героя
Й відчува, як кров її й здоров'я
В тілі сина буйно протіка.

Йде гроза, валяє з ніг дубину.
Дощ росте і гнеться, як лоза ...
— Як же зламиш ти, моя дитино,
Волю грому? Не спускайся, сину,
Нижче хмар, як буде йти гроза!

Чує син грозу й тепло поради
Крізь шовковий, крізь тоненький сон.
І в одну зливаються дві правди —
Хочеться горіть і не згорати —
Часу й відстані зламати закон.

— Сину мій, в тебе міцне здоров'я,
Будь відважним і не вірь у смерть,
Як і батько, що за землю кров'ю
Тричі сходив. Землі взяті з бою
В нас цвітуть артілями тепер.

.....

Йван летить у сонячних просторах...
Як орел стоїть у вишині.
То як блискавка у хмарах чорних
Напада на ворога і ворог
Розсипається на скелі. І вві сні

У Івана кулаки скруглили,
Зашарілись щоки молоді.
І сиділа мати біла-біла,
Тільки очі з гордістю горіли
І за себе й за свою артіль.

Грім упав. І син розплющив очі
І влив у материні. Встав.
До воріт колеса вже гуркочуть
І нема грози, дощу і ночі,
Тільки син і мати, і уста.

Коні б'ють у землю копитами,
Дядько віжки напина в вікні.
Тяжко розлучатись із синами
Й треба не залить очей сльозами,
Щоби бачить сина в вишині.

Прибігають хлопці і дівчата
Із артілі. Йдуть сіді діди,
Щоб його любов'ю уквітчати,
Щоб жила і не журилась мати,
Щоб від яблук гнулися сади.

І сказала мати, заховавши
Срібло сліз у золоті слова:
— Орле мій, будь же спереду завше
У боях за край, за щастя наше!..
Й стрепенулась в сина голова.

— Буду рідна, кривна, незабутня,
До останнього в крові нашої тепла!
І поклявся син в неї на грудях
При садах, при хмарах і при людях.
Й віра в слова назавжди зросла.

Рвуться коні, міняться, як хмари,
І гризуть вудила. Не стоять
У хропінні, в дзвоні, в клубах пари...
Лиш візник над ними знає чари
Й віжки у руках його бренять.

Син сажав матір і уперше
Так цілує вікових дідів.
Дівчина задумалась на дверях —
Де ж у неба той далекий берег,
Відкіль виглядати літаків?

І дає хустину на прощання
Шиту шовком.
— Милий, не забудь!
А вона носитиме кохання
Вірно до нового зустрічання
У саду весільному отут.

Тишина. І стрепенулись коні,
Підвелись на задніх копитах
І злились з дорогою у дзвоні...
— Прилітай же!

Яблуні червоні
Наливались сонцем у садах.

КОЛЕГА

І

Сахно поставив шпеньок циркуля на перетині двох рисок, і ледве помітне півколо, позначене олівцем, почало вкриватися чорною тушшю.

У двері тихо постукали.

— Увійдіть! — гукнув Сахно.

На порозі у ввічливому поклоні схилилась знайома постать офіціанта.

— Перепрошую, пан обідатиме в залі, чи знову звелить сюди подати? Обід готовий.

Сахно обертається і якусь мить дивиться офіціантові в обличчя. Йому завжди здається, що ця людина хоче щось спитати його і не наважується. Великі розумні очі її завжди повні суму, а на блідому обличчі і в скорботному виламі уст застигли сліди глибокого переживання.

Сахно вкладає в прості слова якнайбільше теплоти, співчуття:

— Дякую. Я зійду до зали.

Офіціант вклоняється і тихо зникає за дверима.

Перед Сахном ще з хвилину стоїть довге бліде обличчя з скорботним виламом уст. Про що думає ця людина, яке лихо спіткало її?

У великій залі ресторану, як завжди, ясно, людно, шумно. Високі дзеркала відбивають сяйво великих люстр, розливаючи сліпуче світло по всій залі. Тьмяно блищать кришталеві вази, холодно переливається срібло.

Десь грає симфонічний оркестр. По залі пливе тоскна, терпка мелодія, і на естраді, так само, як позавчора, як тиждень тому, дві пари вихиляються в приховано похитливих рухах.

Сахно звик до цього ресторану настільки, що не відчуває себе в ньому незграбою. Але кожного разу його вражає кричущий цинізм розкішної зали, і через те він воліє обідати у себе в номері і рідко сходить сюди. В залі він потрапляє під обстріл цікавих, але старанно прихованих поглядів. Біля

столиків до нього удають байдужість. Але через хвилину-дві майже біля кожного стола розмова сходить на нього.

Ось назустріч іде жінка. Шелестить прозорий шовк, сиплять саявом діаманти, на обличчі підкреслена байдужість і крижаний холод. Але якраз проти нього, мов ненароком, спадає на спину зрадливе пухнасте хутро і оголює тонкі лінії плеча. Сахно дає дорогу дамі, і куточки його губ тремтять непомітним сміхом. Біля вільного столика він спиняється і бере з рук запобігливого офіціанта картку страв.

У цій залі Сахно не випадковий радянський гість. Йому довелося відвідати не один європейський ресторан і оглянути його від кухні до швейцара. Він побував у багатьох майстернях страв і тепер закінчує свою європейську подорож. Всюди йому траплялось щось цінне, потрібне, і він брав його, як складову частину свого нового цілого. Але в залі цій, так само, як і в залах багатьох ресторанів, де йому довелося побувати, ніщо не привернуло його уваги.

Байдужим поглядом Сахно блукає по залі. За столиками людно. Бездоганно випрасовані чоловічі костюми перемішуються з строкатим шовком жіночого вбрання. Серед блідо-рожевих, дбайливо підфарбованих масок сіріють безбарвні, чисто виголені обличчя. Поміж столами метушаться офіціанти, майстерно жонглюючи срібними таями, повними пляшок, келихів, страв. Над усім цим стоїть гомін, безпечний жіночий сміх і приглушений брязкотом посуду стогін гвалтованого мистецтва — музики.

Далеко в проході, серед десятків чужих облич, майнули чийсь знайомі очі. Майнули й зникли...

Сахно вдивляється і незабаром знову зустрічає погляд великих розумних очей. Це — знайомий офіціант. Він незграбно, то просто, то боком просувається в проході, даючи людям дорогу. В руках у нього на рівні плеча лежить велика таця, повна пляшок, келихів і всяких страв.

Офіціант підійшов ближче, і Сахно привітно всміхнувся йому. Сумні очі засвітилися теплотою на Сахнове привітання, скорбота зникла з уст, і посмішка заграла на обличчі. Офіціант пройшов повз його столик, і Сахно по-приятельському кивнув йому головою.

І раптом скоїлось щось незвичайне.

Офіціант, даючи дорогу тій самій пишній дамі, наткнувся на стілець, поточився, і важка таця колихнулася в його руках. Сахно бачив, як болісна гримаса зіграла посмішку з блілого обличчя й видавила з уст приглушений зойк. Усе тіло сумної людини вмить смикнулося й застигло, як під тяжким ударом. Ліва рука безпорадно мотнулася в повітрі і завмерла. Таця вислизнула... Великі очі вп'ялися в неї, сковані болючим жахом.

Біля сусідніх столиків підвелися голови і, байдуже глянувши на переляканого ресторанного слугу, заспокоїлися.

І тут сталося щось неймовірне.

Радянський інженер Антон Сахно кулею зірвався з місця і впав коліном додолу. Простягнуті руки мотнулися понад столом і зникли під тацею. Щось брязкнуло, і пругкий красивий стан Сахна гнучко хитнувся з боку на бік, ловлячи рівновагу. Дзенькнуло шкло, захиталися пляшки. Сахно підвівся. В руках у нього виблискувала таця, повна посуду, пляшок і страв. Жоден келих не впав з неї.

Це була мить.

Сахно посміхнувся до офіціанта і, передаючи йому тацю, схилився в поклоні, властивому тільки ресторанним працівникам.

Біля столів позскакували, не ймучи віри своїм очам. Хтось вигукнув похвальні слова і заляскав у долоні. Сахно кинув туди спокійний холодний погляд.

Бліде обличчя офіціанта зовсім сполотніло. Він хотів усміхнутися на жарт Сахна, але вуста зламалися в болісну гримасу, і губи дрібно затремтіли:

— Дякую, пане. Я... бракує слів дякувати. Двомісячної платні моєї не стало б на це...

II

Косинець слухняно повертається в умілих інженерових руках і, щільно припавши до рейшини, нечутно ковзається по ній. У кімнаті тихо. Спід зеленого абажура настільної лампи падає на блискуче приладдя, на ватманський папір сніп м'якого світла.

Сахно взяв з попільниці недопалену сигару і стомлено відкинувся на спинку крісла. Крізь шапку сірого попелу зажеврів пригаслий вогник, клуби пахучого диму попливли по кімнаті.

Він спинив примружені очі на перехресті двох жирних ліній і замріявся.

А втім, ні. Це не мрії.

Нічого фантастичного, нічого неземного. Сахно бачив перед себе насамперед свої рисунки: він розгортав їх, з'єднував докупи і з паперу переносив на справжній ґрунт. Перед очима пропливали по черзі всі окремі процеси будівництва. Фантазія зводила, вивершувала й обладновувала певну, земну будову, засвічувала її електричними вогнями. І на фронтоні готової будівлі сяйвом займалися певні, земні слова:

„ФАБРИКА-КУХНЯ“

Це не мрії.

Але цього не можна назвати й холодним математичним аналізом досвідченого, збайдужілого фахівця. Сахно горить вогнем. Крила фантазії заносять його, палкого, далеко, на

батьківщину, на майдан. А там усе кипить. Він увесь поринає в клекіт майдану, запалює своїм пориванням десятки, сотні, тисячі людей. Будівля зростає. Ось вона вже готова. Прозаїчний напис „фабрика-кухня“ — переливається в його уяві самоцвітами. Ці буденні слова для нього — не буденні, для нього вони — найдотепніший витвір мистецтва.

Полонений палкими, солодкими думками, Сахно не чув, як раз і вдруге постукали в двері. Підхоплений крилами фантазії, він обладнував велику залу новим устаткуванням за своїм власним, зовсім новим проектом і не чув, як відчинилися двері, як хтось тихо підійшов до нього.

Біла, худа рука з довгими пальцями торкнулася його плеча і повернула його до реальності. Сахно обернувся і побачив проти себе обличчя з скорботним виразом уст.

— Кава, колего — тихо промовив офіціант.

Сахно незрозуміло кліпнув очима.

— Колега? — спитав він.

Але обличчя зараз же посвітлішало. Він засміявся.

— Ви, значить, догадалися? — казав він, усміхаючись. — Справді, я ваш справжнісінький колега... Десять років офіціантом був і засвоїв цю мудрість краще, як ви: на кожному пальці повну склянку колись носив — п'ять в одній руці... Тільки тепер я вже не офіціант, а інженер, мій друже.

Офіціант зніяковів. Збентежений, він болісно всміхнувся і заперечливо хитнув головою.

— Ви здивовані? У нас це звичайна річ. — Робітфак, інститут... А влучно я її підхопив, га? — І здоровий сміх Сахна розлігся по кімнаті.

Людина з скорботним виразом уст схвильовано схопила Сахна за руку і, задихаючись, ковтаючи слова, розпачливо промовила:

— О, ні! Не так... Пробачте, не так ви зрозуміли! Я, колего, інженер... Криза, заводи стоять, ну і...

С И Н И

Ми їли з одного казанка. В путі і на обозних постоях. Ночами в безконечну осінню сльоту, тиснучись один до одного, ми ділили тепло.

Вони незабутні — ржава туга коліс, дохлі коні біля дороги, дивовижно білі вищіри їх зубів, перевернуті снасті бричок.

Я намагався улягтися так, щоб лицем відчувати подих Шуріка. Він зігрівав мене. В той час, як вітер свистів над нами і мої ноги, загорнуті в порвані обмотки, замерзали — лице моє горіло від жаркого подиху. Цей жар розливався тілом. Він пересилиював холод. Я поволі забувався. Так я обдурював себе.

Я бачив ніякові сні: дорога, багряна в проміннях заходу, до ночі розпікалася до білого. Ми рухались по цій вогненній грязюці, крізь ніч, крізь німу дрімотливість імлі. Навіть світло розпеченої дороги не могло перебороти густої, непорушної мряки, що облягла нас.

Озираючись назад, я бачив, що все димує — вся валка, — брички, коні, брудний скарб — наши лица димують і палають. Мені ставало страшно від тиші й весело від огня. Я розглядав свої руки — довга багрянна вовна пламені ворушилася на них, я відкривав рот і чорні кулі виривалися з рота. Тоді я реготався, щоб остаточно вигнати з себе це колюче чуття страху. Але ні, — воно чіплялося в самих моїх кишках, чіплялося і виростало. Так я й прокидався в веселошах і страху.

— Ти починаєш марити, Василю, — говорив Шурік. — Дивись, воно й до тифу недалеко.

— Дрібниці, лихоманка...

— Ой, обкрутить він тебе, Василю, — продовжував Шурік упевнено, — обов'язково обкрутить, — і печально усміхався, дивлячись в степ.

Дивно, він був упевнений в моїй неминучій загибелі. Він жалів мене. Повільно я заражався цим чуттям. Але я кріпився.

— Дрібниці... не страшно...

Тихенько я спостерігав за ним. За місяць він витягнувся, схуд. Лець вловима зморшка лягла біля губ. У нього були

відкриті, голубі очі. В широких і яскравих чоловічках завжди зберігався вираз здивованого роздуму. Гнучкий, стрункий, він був схожий на дівчину. Над цим часто жартували в загоні. Іноді мені ставало жаль його,— так соромливо усміхався він жартам.

Величезна зміна, що відбулася з ним останніх днів, дивувала мене. Всього тільки місяць тому він прийшов до загону Ганса,—чистенький, веселий, в строкатій кепочці, хвацько зсунутій на потилицю.

— Ну-ка,—голосно сказав він переступаючи поріг кімнати, закриваючись долонею від світла,— де цей... головний,—щось поблажливе було в нього, в жесті, в тоні.

Ганс сидів біля столу, розподіляючи пайки хворим.

— Це я,—відповів він, піднімаючись і відсуваючи зібану купку паперів.

Навскоси, з голови до ніг Шурік зміряв його швидким поглядом, усміхнувся.

— Тебе мені й потрібно,—сказав він і не кваплячись, в перевалочку підійшов до столу.—Хочу добровільно до вас... Візьмеш?

Ганс смикнув свої бурі, пониклі вуса.

— Ач ти,—здивувався він,—я думав комісар... Комісара ми ждемо...

— Згоден і комісаром.

— Ну, це зажди...—Він відійшов від столу, обережно, наче боячись пошкодити, взяв Шуріка за плечо, повернув, потім взяв його руку, вона була бліда й маленька. Думаючи, Ганс спитав.

— Ти що... місцевий?

— Так.

Це відбувалося в глухому обивательському містечку, де міщані, налякані близькістю фронту, недовірливо тиснулися в будинках, тягнули картофельний самогон, а ночами щільно, закривши двері, віконниці, ворожили на порцелянових блюдечках, викликаючи бабусь із небес. Було так незвичайно, що саме тут прийшов до нас цей насмішливий хлопець.

— Добре,—згодився Ганс.—Тільки от поясни мені, чому це ти надумав воювати? Що ти за людина... перукар?

— Ні. Я фармацевт,—відповів він поважно.

Ганс пройшовся по кімнаті, помовчав.

— Не знаю таку роботу,—сказав він і знову уважно подивився Шуріку в лице.

— Це значить аптека,—пояснив Шурік серйозно. Часті, рівні зуби його блиснули.—Але к бісу цю погань... валер'янку... хочу на фронт. Да. Скучно тут, ти розумієш, командир, глушина... Проферанс, бабьонки. У мене інше покликання.

— Яке?

— Готовість жертвувати... Відвага. Ти розумієш?

— О, безумовно.— Ганс усміхнувся. Сірі очі його наповнилися сміхом. Легенько здригалися вуси.— Безумовно, розумію.

Другого дня Шурік одержав стареньку гвинтівку, будьоночку і старенький френч.

Ганс сказав йому суворо:

— Нащот фронту покищо не поспішай... Нам доведеться побути з лазаретом. В тил його треба відвести. Важко буде,— справа зрозуміла, але це ось і є відвага...

Шурік трохи побліднішав.

— Як же на фронт?— спитав він тихо.

— Ну, це також фронт, дивись, навчайся...

Проте, другого дня Шурік був також веселий. Разом ми гуляли тісними провулками містечка, на околиці стріляли круків, разом чергували в бараку лазарета.

Шуріку в той час сповнилося двадцять років. Я помітив якими уважними поглядами провозжали його місцеві дівчата. Він заламував кепку, закидав гвинтівку за плече і на привітання знайомих відказував ліниво, недбалими кивками.

Мені, шістнадцятилітньому хлопцеві, було навіть якось незручно з цим франтом і серцеїдом.

Коли ми покидали містечко, я нагадав йому про матір. Вона була неподалеку, за старою церквою, при аптеці.

— Е, ерунда,— відповів він зіваючи,— плакатиме... взагалі баби,— і прочитав мені власного віршика.

Смішні сльози матерів
Пожар не згасять мій.
Веди ж у бій мене скоріш,
О, Марс, під криці дзвін.

— Положим не Марс, а Маркс — поправляв я.

Він розреготався.

— Балда, — сказав він м'яко. — Марс — це бог війни.

Я відповів уперто:

— Ну й що ж, я от не вірю в бога.

— Я теж не вірю, — відповів він. — А от знати, знаю. І ти б повчився.

Мені стало соромно. Він дійсно виявився розумним хлопцем. Я став шанувати його, прощаючи дрібні образи.

Але за цей місяць, особливо за останні дні Шурік дуже перемінився. Він погано спав, повіки його були червоні. Здається, він плакав.

Ми відступали два тижні підряд. Поволі, майже без зупинок рухалася наша валка.

— Я думаю, не витримаєш ти, Василю, — казав Шурік ласкаво. — Погані твої справи. От за ненькою сумуєш.

— Витримаю, сам не горюю.

Частіш і зліше інших чіплявся до Шуріка безокий Матвій.

Він їхав з нами на одній бричці. Це був галасливий, багряноокий дядько. Кажуть, раніш він був дуже вродливим хлопцем, але страшний удар шаблі перекреслив смугляве його обличчя, залишивши на місці лівого ока червону, мерехтливую рану.

— Ти, гусак інтелігентний,— кричав Матвій на Шуріка.— Досить ніс вішати... баба...

Щоб підбадьорити Шуріка, я казав:

— У тебе, Шурік, гарні очі. Головне — чесні очі, от що...

Я пізнав, що саме це ображає Матвія. Але він багрянів від образи, нічим проте не викриваючи свого почуття. Тільки одного разу, коли Шурік сказав:

— От ідемо й ідемо... скінчиться ця дорога чи ні?

Матвій раптом закричав, покриваючи грюкіт, надриваючи горлянку:

— К бісу. Геть з брички! Ну?..— і потягнув щось важко спід поли кожуха.

В цей час до нас під'їхав Ганс. Він затримав коня і спитав тихо:

— Чому галасуєш? Не треба галасу, Матвію, чуєш?

У Ганса був спокійний, майже ніжний голос. Він ніколи не хвилювався, говорив з паузами, зважуючи кожне слово. Всі події фронту, іноді навіть якунебудь дрібницю, він намагався пояснити докладно і послідовно, наче лектор.

Скрипіння коліс нашої валки скидалося на марення. В цьому мандрівному лазареті, над яким навіть небо здавалося величезною суцільною, зеленою пропасницею,— голос і усмішка Ганса стримували людей,— їх важку хвору лютість.

Сіримі осінніми днями ми тряслися на розбитих бричках, повз спорожнілі шахтні виселки, і вже звикли до тих останніх, глухих розлучень, які не обіцяли зустрічів.

Ми були дуже раді теплу оселі, спокою землі під ногами, коли, нарешті, валці було наказано затриматися в невеличкому селі, на березі Донця.

Ранених розташували в приміщенні школи і частково в хатах неподалеку.

Нам пощастило вберегти себе від тифу. Але тінь його, здавалося, слідувала за нашими п'ятами. Я помітив стривожність Ганса. Він безугавно димів своєю великою чорною люлькою і ночами часто бродив біля коєк лазарету, прислухаючись до подиху хворих, перевіряючи пульс.

Цілими годинами він сидів біля койки Матвія, раптово захворівшого декілька днів тому. Здавалося, що з хворістю Матвія у Ганса з'явилася любов до нього. Матвій марив фронтом. В голосі його звучали сталеві ноти. Він, здавалося, більш знесилював від ненависті, ніж від хворості. У нього були явні ознаки тифу, тому Ганс розпорядився перевести його в невеличку окрему кімнату біля продуктової комори. Тут майже

ніхто не турбував Матвія, хіба тільки куховар, що приходив за борошном чи за крупою.

Я спостерігав за Гансом. Я бачив, він дуже страждав цей чоловік, але мовчки. Він наче ламав якісь то пружини в самому собі — і все ж знаходив радісну силу усміхатися. Якось коли ми напували коней з річки, Шурік сказав:

— Фігляр, цей німчисько...

Я не зрозумів одразу. — Хто? — спитав я.

— Ганс... Хто ж. — Шурік сидів на худорлявому вороному жеребці, злегка звисившись набік. У воді мерзло тремтіло його ясне дівоче лице. Воно хиталось і пливло в темних відсвітах брижів, наче в просторих фіранках, що не наважувалися розпахнутися. Я смикнув поводи, осадив коня. Чорне копито тупнуло просто в ці легкі, хитливі фіранки.

— Ти знаєш, хто ти за це, — сказав я хрипко, бо в горлянци моїй раптом утворився пухир. — Знаєш, гад, гад...

Він виструнчився.

— Болван, — промовив він м'яко. Треба бути вище авторитетів. Ну, що він, твій Ганс? Теж Александр Македонський...

Я не відповів, але повернув коня, поїхав назад в село. Шурік насмішливо свиснув мені услід.

Увечері я не зміг чергувати в лазареті. Зелене світло місяця вдиралось у вікно, осипалось в проходах, густе, зернисте, як пісок. Воно навіть хрумтіло у мене на зубах — це світло. Я відпросився з чергування, але відразу не пішов додому. Мені треба було обмірковувати все — слова, тон, усмішку Шуріка. Я повернувся до річки, і тут, на березі, багато часу сидів на пні, слухаючи легкий дзвін хвилі і шарудіння сипучої риллі. Я нічого не обмірковував і нічого не вирішив, — це просто збувалося передбачення Шуріка, я вже був хворий.

Путь від ріки додому тепер розтягнувся на багато верст. Я йшов, мабуть, довгі години. Село, степ навколо — все було мертве й глухе. І саме тому я так зрадів людському голосу.

— Василю, — сказав хтось поруч. — Ганс тебе кликав. Пішли. Це був Іван Мухін, наш обозний і вістовий.

Ганс жив неподалеку від лазарету, в тісній кімнаті, відразу за вхідними дверима. Піднімаючись по сходах, я почув знайомий голосний сміх.

Мухін відчинив двері. Це сміявся Шурік. Він сидів на низькому ліжку Ганса, веселий, зворушений, в його великих чоловічках танцювали вогники — відбиток лампи.

— Ось він, мурлика обраєливий, — сказав Шурік, повертаючись до мене й продовжуючи сміятися.

— Гаразд. Про це не треба, — чомусь соромливо сказав Ганс, легенько він відсунув пожмакану купку листів.

— Що це, — спитав я.

Лице його посвітлішало.

— Листи перечитуємо... від мамаші. Старенька вона, одинока. Шурік зауважив солідно:

— Вояка! Все таки не забуваєш...

— Чому ж,— здивувався Ганс.— Син — завжди син. Любов... така вона — людина...— мені стало радісно й тепло від цих слів і усмішки.

Ганс поклав люльку і старанно опрацював вуси. Цієї доби обличчя його стало блідіше, різкіш окреслились вилиці і зморшки навколо рота.

— Справа ось в чому, Василю,— почав він не голосно.— Ти хлопець бувалий, хоч і молодий... Трудне становище виходить. Лишилось двадцять пудів борошна... В селі немає ні крупинки... рибою живуть. Значить за один день у нас запаси...— І підвів сухі сірі очі.— Ну?

У мене гуло в голові, смикався, бив маленький дзвоник — нервами очей я відчував його ривки й удари.

— Я думаю, Ганс,— сказав я.

Дзвоник заспівав чванливо дум... дум... дум...

— Я думаю, що за один день...

Дінь... день... Динь-день...

— Ні, я не знаю...— сказав в розпуці, намагаючись нащупати спинку стільця.

Ганс зза столу:

— Що з тобою, Василю?

— Я казав тобі, що захворієш,— крикнув Шурік,— казав. Але в голосі його не почувалося й ознаки злорадості.

— Іди зараз же додому, лягай в ліжку,— наказав мені Ганс.— Дойдеш? Мухін, розбийся, але здобудь молока. Хоч одну склянку, розумієш? Шурік, допоможи Василеві.— І сів біля столу, найжачившись, злий.

Ми вийшли на повітря. Як і раніше сипалось піщане світло місяця, вулиця вже стала жовтою, як пустеля.

На розі недобудованої хати Шурік спинився, легенько взяв мене за плечі.

— Слухай, Васильку... невже ти подумав... там на річці... Невже серйозно подумав?

Мені нікуди було скритись від його очей. Вони обіймали мене, голубили, несли. Я майже відчував їх голубу теплінь.

— Ладно Шурік... Ну прости і точка.

Він збентежився:— Для чого... ти ж тут ні при чому. Ганс теж тільки посміявся.

— Ти навіть... розповів Гансові.

— Авжеж.

Тепер мені стало ще соромніше перед ним:

— Ти молодця, Шура!

Але він обірвав мої слова, стаючи відразу суворим.

— Додому тобі, безперечно немає чого йти. Підемо

в лазарет. Сам тебе доглядатиму, Васильку...—і майже силоміць повів мене в приміщення школи. Я ліг на вільне ліжко в кімнаті Матвія. Матвій не спав—здається пам'ять вернулась до нього. Мені було добре видно його велику, покриту волоссям, рухливу руку, кинуту на ковдру. Занурена в калюжку місячного світла, вона димилася. Я довго спостерігав за цими прозорими, рудуватими струмками диму. Вони росли... росли... потім стало темно, круглий, зеленкуватий предмет, що висів за вікном, скользнув за раму.

Крізь жарку дрімоту я почув голос Матвія:

— Хто це? Зажди!..—хрумкнула, застряслася койка.— Стий!—Він задихнувся, важко захропів, падаючи на підлогу.

Я відкрив очі. В сутіні не міг розглядіти його лице, фігуру. Він боровся із самим собою, захлипаючись лайкою, знесилюючись. Я ледве зміг заснути під ого шалене маріння.

Більше мені нічого не снилося. Величезна ніч стояла навколо. Я лежав на самому дні цієї ночі. Цілком неподолана глухота оточила мене. Вона була настільки глибока, що я згубив відчування свого тіла.

Будили мене, мабуть, дуже довго, але я ніяк не міг опанувати себе, свої м'язи. Нарешті, я відкрив очі.

Було вже зовсім видно. Сіра, близька хмара ворушилася за вікном. Легенько посвистував вітер.

Я підвівся на ліктях. Тільки тепер, біля койки Матвія я уздрів Івана Мухіна. Він поправляв ковдру на ногах хворого, який цього разу був спокійний і мовчав,—так знесилів він після вчорашнього нападу.

В лівій руці Іван тримав гвинтівку. Це здивувало мене. Раптом він рвучко обернувся. Щоби його, наляті багряною кров'ю, затремтіли.

— Вставай,—сказав він хрипко, наче пересилиючи приступ кашлю.—Ну бо, швидко!—і прожогом підніс гвинтівку.

Чорний чоловічок дула—відчутний, холоднуватий, як велика крапля, поволі поповз по моєму обличчю, вниз по грудях.

— Ти з глузду з'їхав... Ванька.

Він рипнув зубами, лохматі брови його впали і зімкнулися.

— Якби не Ганс—сказав він задумливо, майже ласкаво,—я б тебе тут розміняв. Краще не бунтуй мене... вставай.

У мене вистачило сили піднятися. Тримаючись за стіни, я вийшов на ганок. Позаду стукав закаблуками Мухін. Чомусь він весь час задихався.

Спускаючись з ганку, я побачив Ганса. Він ішов провулком разом із Шуріком, просто назустріч мені.

Тепер я спинився, відчув, як дуло гвинтівки притулилось до моєї спини, нижче лівої лопатки. Але Ганс уже був далеко, тому мабуть, Іван барився.

— Ганс!—покликав я.— Чуєш, Ганс!

Він не почув, продовжуючи розмову з Шуріком. За десять кроків від мене вони спинилися, закурили. Шурік чомусь усміхався, звичайною своєю, глузливою усмішкою. Цигарка злегка тремтіла в його губах. Потім вони пройшли повз мене, навіть не глянувши. Наче сліпі.

Не кваплячись, вони піднялись на ганок.

— Ганс, хіба ти не бачиш,—сказав я.—Чи ти осліп, Ганс!—і знову він не обернувся.

Не поспішаючи, він витер чоботи, відчинив двері, також не спішаючи, зачинив їх за собою.

Я подивився на вікно,—там за склом майнуло його лице.

Накрапав дощ. Велика, олов'яна крапля поволі сповзала по склу. Я стежив за нею протягом цілої хвилини,—все стало повільним, як ця крапля, як цей світ. Гілки дерева, зігнуті вітром, не хотіли розправлятися. Чорна, важка птиця, ледь рухаючи крильми, висіла в небі, і сам я раптом став надто спокійним,—так раптово і важко я стомився.

Мухін мовчав цілу дорогу. В тісному завулку, зарослому жовтою кропивою й бузиною, біля невеликої комори, він спинився.

— Відчиняй двері...

Я підійшов до дверей, з великим трудом, напружуючи останні сили, відсунув засув. В руці в Івана я побачив замок. Але Іван чомусь не квапився, хоч стояв на порозі, на цьому розділі світла й тьми,—я ждав.

— Слухай, ти...—сказав він, дивлячись кудись поверх моєї голови, і, начебто пересилюючи себе.—Поясни мені таку причину... Разом ми горе ділили і як же це ти став б...—В щoki його знов вдарила темна кров—однаке він договорив, через силу, через остуду, від якої знову затряслося його лице,—життя, людини. Та хіба можна її міняти на куль муки. Ех, Матюшко...

— Матвій?

Іван штовхнув мене в груди і захлопнув двері. Я лишився у п'ятні. Я чув його уходящі кроки і потім в тиші довго сидів біля стінки, прислухаючись до посвисту вітра.

Десь вгорі, під дахом комори, тонко задзвенів комар. Задзвенів і почав спускатися, нижче, нижче... Звук цей уявлявся мені у вигляді довгої тоненької дротинки, поволі розпеченої, поволі—і до білого. Раптово розпечений кінець її торкнувся моєї щoki. Це начебто розбудило мене. Мені стало ясним страшне непорозуміння. Я кинувся до дверей і почав бити гулки, дубові дошки.

Я вже не почував рук, коли пригадав сон, сон майже наяву—Матвія, що боровся біля койки. І мені стало страшно. Адже далі я не пам'ятаю нічого. Я лежав на самому дні ночі. Можливо в нападі я забив Матвія? Я опустився на підлогу.

Даремно я намагався пригадати послідовно все. Це стало неможливим.

Мені пригадувалося лише чудне, місячне світло на підлозі, біля мого ліжка. Я брав його в руку, воно було м'яке й біле як мука, і, що саме чудне, воно не згинуло навіть ранком. Моя сорочка до цієї пори берегла сліди цього місячного пилу... Та невже... це справді мука? Про якийсь куль муки говорив Іван. Ні, все переплуталось і, ось вже знову, перед очима моїми постає велика дорога, багряна від заходу сонця.

Я заснув мабуть уночі. Принаймні після того, як сірі просвіти комори сповнилися млою, одначе і ві сні я знав, що це остання ніч, і серце моє було зовсім спокійно. Я ні про що не думав, опустивши руки, я стояв перед величезним полум'ям заходу, мовчки,— не дихаючи. І ще десь був Шурік. Це йому в мерзлі, осінні ночі я розказував про свою матір, та сам не знаю нащо,— просто щоб зігріти щось глибоке в собі,— останньої ночі Шурік чергував в лазареті. Він, ясно, не спав тепер. Скільки сил він витратив, щоб врятувати мене, мій хороший голубокий товариш. Так, значить і це було ні до чого.

Що ж, мені лишався тільки спокій, тільки цей багрянний шалений квіт зорі,—і ще багато часу—ціла, ніч.

Але й вона пронеслася непомітно. Крізь півсон я почув кроки і пізнав голос Ганса:

— Вставай, хлопче... чуєш, агів!

Я підвівся. Ганс стояв передо мною, злегка спираючись на гвинтівку. В лівій руці він тримав ліхтар. Рідке, жовтаве світло коливалося на підлозі, на рублених стінах. Лице Ганса було змореним і блідим, він, очевидно, до цього часу не спав. Я відвернувся, чомусь мені стало соромно й важко зустрічатися з цим поглядом. Все ж таки я люблю його, просту, сувору людину.

— Ось, що, Василю,—сказав він спокійно, як завжди.— На, бери,—і простяг мені гвинтівку. Я взяв. Вона була страшенно, надмірно важка. Я ледве міг її втримати в руках. Помітивши, що я повертаю її дулом до себе, він раптом крикнув:

— Та що ти?.. Дивак! Ну, хлопче...—і потріпав мене за плече.— Все ясно, Василю... знайшли його, голуба. Признався, як Матвія душив і кому муку продав...

Він взяв мене за руку.— Ось ходім... є присуд...

Ми вийшли з комори. Дорогою, розкурюючи люльку, Ганс говорив:

— А ти молодця. Здоров'як. Значить не тиф у тебе. Ну, постраждав, нічого, зліше будеш. Сам розумієш, він всього тебе в муку вимазав, як не подумати?..

Я думав про Матвія. Тільки тепер мені став остаточно

зрозумілим чудний його спокій вранці. Останні слова Ганса не зачепили, не розізлили мене. Я навіть забув спитати — хто все це зробив.

Вже розвиднялося. Бліда зоря піднімалась за річкою. Дув воложистий, холодний вітер.

Неподалеку від школи Ганс звернув у двір, до невеликого глиняного хліву. Я ішов слідком. Скинувши залізну перекидачу, він відчинив двері й підніс ліхтар. Ми спинилися на порозі. В кутку на соломі, притулившись щокою до стіни, сидів Шурік. Я відхитнувся, не повірив. Але це був він. Від кволого світла ліхтаря праве його око горіло рожевим, прозорим вогником.

— Нащо ти це зробив, Шурка, — закричав я, кидаючись до нього. — Нащо?

Він зібгався, поволі і не змінюючи пози, наче на якійсь незримій осі, повернувся до мене. Щоби його тряслися і зуби стукали так сухо й різко, що я раптом відчув усім тілом гарячі уколи огиди.

Ганс поставив ліхтар на підлогу, присів. Я опустився поруч. В хліві пахло мишами. Світло падало на Шуріка вузьким пучком. В цьому пучку світляних ліній Шурік ворухився важко, мов у павутинні. Несподівано він заплакав — тоненько, як жалоба скрипки, затремтів його голос.

— Я мамі грошей хотів послати... розумієш у мене мама...

— А в мене, — сказав Ганс задумливо наче ненароком, — теж мама є. Листи бережу. Люблю її, стареньку.

— Ти зрозумієш мене, простиш, Гансе! — закричав Шурік, скочивши на ноги, заламуючи руки.

Але Ганс відповів поспішно:

— Ні, — і саме тому, що у мене, і ось — у Василя, теж є мати. — Помовчавши, він додав значно: — і в Матвія теж старенька є... Чекає... А ти для поширення своєї аптечки гроші їй... і життя нашого тобі не жаль... не жаль...

Шурік притиснувся до стінки. Поволі сповзав на підлогу. Ганс запалив сірника, закурив. Люлька погано розкурювалась, нарешті засинів димок.

— Слухай, Шурік, — сказав Ганс, не виймаючи люльки з рота. — Ти гадаєш — потрібен ти мені? Чудак, ні краплі.

Шурік ворохнувся. Покрите плямами світла його лице пересмикнулося, очі розширилися, в них виникли вогники. Він хотів про щось прохати, так розкрилися його губи...

Ганс продовжував спокійно:

— І хіба я у тебе життя заберу, ні. Воно само не бажає тебе, от і все.

Він затягнувся димом, глибоко зітхнув. Бурі його вуси поникли ще нижче.

— Треба кріпко все розібрати, — сказав він. — Всі ми сини. У всіх матері. І ми ж за життя, за наше життя... А ти при-

Йшов до нас піджитися, шкодити нам? Ти ворог мені і йому, Василю, і всій нашій справі...

Шурік все зрозумів... Маленькі вогники вирости, заповнили його очі, але все ще хотів викрутитися:

— Пробачте, милий...— зашепотів він, гикаючи, зриваючись на вереск,—я буду весь вашим... завжди... милий... одну хвилину.

Ганс відвернувся. Помовчавши, він кивнув мені.

Я підвівся. Я був дуже спокійний, хоча мені боляче було, що я помилився в ньому.

Шурік зазирнув мені в лице. Його щоби були тьмяні й гарячі від страху. Мені стало соромно за них, за ці голубі очі, я не відчував жалості.

І опісля мені було тільки гидко при спомині про останні хвилини цієї людини.

З російської переклав С. Р.

ЛИЖНА

Гей ви, лижви бистрії,
у слідок!
Засвітився іскрою,
падає сніжок.

Молодими силами
по лугах,
Он за тими схилами
Піонер—гора.

Гуде вітром—хвижею
в курявах,
Аж рипить під лижвою
Снігова кора.

Підбігай услід мені,
Доганяй!
Завірюхи зимньої
Рвійна гра.

Вище—нижче—вище,
Грай—перелітай,
Гостроноса лижва
Розорала гай.

Голоси високі:
Гей, де вона?
Очі серед сосон
Голуб—голуба.

Видалась обновою
В селах, у містах
От вона весела,
Нізяна та гóряна
Почалась.

Гей ви, лижви-ходори
По снігах,
Засвітіся зорями,
Піонер—зима!

З російської—Майк Йогансен

КОЛИ ЗАГОВОРИТЬ НІМІЙ

Оповідання

Вперше почув цю історію я, здається, 1924 року, і, не вважаючи на простакуватість оповідача, від його слів на мене повіяло тремтінням справжньої новели.

Герой був одним з керівників партизанів-інтернаціоналістів Далекого Сходу, і про нього любов бійців сплела такі поширені легенди. Його прізвище я добре знав.

Але час минає. Наші шеренги старих командирів-інтернаціоналістів рідшають. Ми дбаємо розшукати один одного і зафіксувати наші повісті. Це бо все ж сторінки історії нашої революції.

Я довго не зустрічався з Шандором Понья. Я навіть не знав, де він. Дорожній випадок зіткнув нас. Ми зустрілися, як старі добрі знайомі, що багато чули один про одного. Один з моїх супутників повідомив мене, що в сусідньому вагоні їде мій земляк; він — пристрасний шахматист і, до того ж, цікава людина. Я зацікавився і пішов познайомитися. Ми назвалися. Його прізвище зразу ж нагадало мені все.

— Стривайте, ви з Березівки?

— Так. Я відбув полон у Березівці.

— Ви отой... німий? Справді?

Обличчя Шандора Понья залляла фарба.

Проте, він дружньо усміхнувся.

Понья був високий на зріст, сухий, з до синього поголеним обличчям, чорними глибокими очима, з посивілою головою, але ще в тій порі, коли це лише прикрашує мужчину. Від правого вуха до середини чола йшов глибокий шрам.

— Таким я собі вас і уявляв, — сказав, — я. — Я знаю децю про вашу історію і, правду казавши, гадав, що по громадянській війні ви виїхали з Радянського Союзу. Ви якось зникли... Що ви робите тепер?

— Професорую.

— Можна взнати, де саме?

Понья назвав велике, добре мені знайоме сибірське місто, де він був ректором Академії комуністичного виховання.

Громадянську війну він скінчив року 1923. Він був під Спаськом, Молочаївкою і при здобутті Хабаровська. Тоді при ньому ще було кілька сот старих випробуваних бійців партизанів-інтернаціоналістів.

Ми увійшли у вагон-ресторан. Було порожньо і тихо, як звичайно буває між обідом і вечерею. Це привертало до розмови. Кінематографічною стрічкою пробігали у вікні пейзажі, показуючи нам то індустріальні, то сільськогосподарські кадри.

Понья упрошувати себе не примусив.

* * *

Закон катастрофи—несподіваність і безповоротність; це—невблаганний факт, його не можна ні пояснити, ні виправити. З того часу я пережив дуже багато. Пройшов через вузьку тіснину сили небезпек. Але тієї катастрофічної швидкості, з якою я потрапив до російського полону, я не забуду ніколи.

Наш батальйон без ніяких пригод пройшов маловідому лісову ділянку. Це був волинський густий перелісок, що пах смолою сосен. Двадцяти років я вже мав чин лейтенанта, командував ротою, за спиною носив вантаж дворічної фронтової служби і ставився до війни спокійно. Знаєте, іноді мені навіть подобалося, що за мною крокує добре збита, не ляклива рота. І проходити з нею незнайомий ліс не являло нічого особливого. Я, звісно, й уяви не мав про те, що шістнадцятого року угорський солдат вже давно згубив наївність чотирнадцятого року. Я ж бо був офіцером, хоч і молодим парубком, трохи закоханим у себе, міцним селянським сином, але залишався лейтенантом, перед яким солдат робив веселу гримасу, а фронтові „старички“ говорили про небезпеки з хвацькою байдужістю.

Батальйон вийшов на узлісся. Розіслалося поле—все у квітах. Наш передовий цеп зразу себе виказав, і нас зустрів такий шалений вогонь, коли хоч-не-хоч усі кидаються, хто куди зможе. Вмить ми залягли у високий хліб. Трапляються становища, коли нічого не бачиш перед собою, коли не можна обдивитися, і тоді губиш зв'язок з своїми людьми. Вогонь був згубний. Все частіше чулися викрики болю.

Я знав, що гаятися не можна. Треба або сховатися назад у ліс, або ж зімкнути багнети. Та не встиг я встати й випроставитися, як побачив, що на нас рушили з усіх сторін щільні і широкі цепи росіян. Їх немов надсилали густі хліба. Тут я відчув, що моя права нога німіє. Болю не було, і я подумав: „Куля. Цікаво тільки, чи ціла кістка?“

А потім, зовсім близько щось тріснуло, і я впав. Коли я опритомнів, то зрозумів, що мене несуть. Несли довго. Голова була важка, немов замість мозку її налили свинцем.

Коли мене спустили на землю, я впізнав село, з якого ми вийшли вранці. Біля церковної огорожі купками стояли мої беззбройні солдати. Вартували їх кілька козаків-верхівців.

Я поворухнув рукою. Двоє солдатів, очевидно ті, що принесли мене сюди, нахилилися. Я хотів, щось сказати, але слова не виходили. Ніби язик мій перев'язали шворкою. Рана на лобі сильно боліла, і при кожному ударі серця немов багнет встромляли мені в мозок. Лежав я на пом'ятій соломі, недалеко сіріли слоноподібні контури намету. Я заплющив очі.

„Не може бути. Неможливо!“— думав я з якимось чудним безпорадним протестом, хоч уже усвідомлював, що ми перебуваємо в російському полоні. Зразу непомітно, потім щораз дужче мене забирав дроз. Зуби клацали, тремтіли руки, ноги і кожен мускул зокрема сам по собі. Я відчував, що моє тіло холодне і життя тікає від мене. Тихо розмовляли солдати:

— Ну, пана лейтенанта начисто обробили...

Їхні слова долітали немов здаля. Голосно й чітко чув я незнайому російську команду. І від кожного слова здригався. Я відчував гострий запах шкіряних чобіт, перемішаний з запахом свіжого хліба, цей запах завжди лишали по собі російські солдати. Тихо, ледве помітно, слід зажмурених повік, просочувалися сльози. Я розумів безнадійність свого становища. Я був схожий на зв'язану тварину, приготувану для різниці. В мене не залишилося нічого від бравого лейтенанта. Було недобите теля, якого, замість пустити на луку, вирішили з'їсти достанку. Я болюче думав про Ельвіру. Сльози сочилися. І я знову знепритомнів. Опритомнів я в наметі, де пахло ліками. Надто мною схилилися люди в білих халатах, і по виразу їхніх обличчя я зрозумів, що становище моє незавидне.

* * *

Я був у маренні і півсвідомості. Санітарний поїзд віз мене через ліси і степи незнайомої країни. Це здавалося безкінечним причепливим сном. Що я досі знав про Росію? Російських солдатів я бачив лише в полоні. Пам'ятав, що колись цар Микола І посилав свого генерала Паскевича проти нашої армії Кошута.

Навколо станції рябіла невійськова юрба. Я пам'ятаю, перше, що дійшло до моєї свідомості— було здивування, що росіяни їдять огірки, як у нас яблука.

Я потрапив до Пскова, старого північного російського міста. Важкі товстостінні будинки, брушовані кругляком вулиці. У псковському госпіталі я почув уперше спір російських лікарів.

— Афазія...

— Дисартерія афенія...

Я швидко звик до цих термінів. Слух мій почав відновлюватися, хоч з лівим ухом було ускладнення. Мене мучив постійний шум у голові, а з мовою діло зовсім не виходило. Як тільки я пробував вимовити слово, язик дерев'янів. У мозку в мене бушували цілі потоки слів, але вимовити їх я не міг. Навіть склав вірша, сумного, на мотив селянської пісні про полоненого. Перший й останній мій вірш. Очевидно, я не народився поетом. У псковському госпіталі була спеціальна палата для військовополонених. Сам я пролежав цілий місяць і щодня пробував, чи не зможу я заговорити. А потім настала подія, що змінила мій намір відновити мову.

До нас прибули нові хворі: одноокий фенріх й ампутований на обидві ноги обер-лейтенант. Одноокий вдавав цілковиту сліпоту. Справа другого офіцера була ясна, праву ногу відрізали до коліна, ліву — до стегна. Він обвинувачував університетську клініку в тому, що „студенти ампутували йому обидві ноги“. Зробили це, запевняв він, з навчальною метою. З ним поведися як з щуром для досвіду, а рани були зовсім незначні. Так казав обер-лейтенант. Ця людина зневірилася і ставилася до всього вороже, з в'їдливим сарказмом. Єдина справа, що цікавила його — це був поворот на батьківщину. Він сказав мені:

— Не квапся говорити! Подбай потрапити до транспорту інвалідів для обміну. Німецькі професори зроблять тобі таку операцію, що з тебе ще може стати парламентський оратор. Ох... якби мене оперували німецькі хірурги!.. .. Потрапити додому...

Мені хотілося повернутися на батьківщину. Я дивився на полон, як на жахливу катастрофу. От яка війна: я лишень на мить оглядівся, і хижа птиця схопила мене; я повиснув в її кігтях, й ось вона несе мене в далекі, незнані чужі краї. Тепер же в мене є вихід. Я подбаю здаватися німим і, можливо, потраплю в транспорт для обміну. Раніш я й уяви не мав про те, що існують такі транспорти. А одноокого фенріха вже виписують з третього. Не ймуть йому віри, що він не бачить, хоч російські лікарі з комісії і спалили йому вії, але він навіть не моргнув.

Ну, а якщо я справді онімів? Ні, ні! Про це й думати не треба. Обмінні транспорти йдуть через Санкт-Петербург у Швецію, через Данію і звідти додому. Там побачимо. Безнадійний обер-лейтенант дав напрямок моїй волі. З цього дня я почав помітно одужувати, в мене з'явився апетит, але я кинув спроби заговорити.

— Інсуале реїллі! — сказав лікар, і його колега солідно похитав головою.

Проте, все перекреслив несподіваний наказ згори. З Пскова евакуювали хворих полонених. Одноокий мав чудовий нюх.

— Поїзд іде до Сибіру. Солдатам, що супроводять, видають пайки на сорок днів.

Безногий обер-лейтенант учинив скандал на всю лікарню. Це не допомогло. В наказі „згори“ про нього окремо не згадували.

Ми рушили. В Самарі „сліпому“ пощастило залишитися. Він навіть урятував свої нужденні манатки. Йому допомагали всі. Під Челябінськом безногий вчинив другий скандал, і вже так, що його просто зняли з поїзда. Багато галасу і п'ять карбованців, сунутих у руку унтер-офіцерові, відіграли вирішну роль.

Прощаючись зі мною, обер-лейтенант сказав:

— Не дозволяй себе тягти далеко в глиб Сибіру. Дбай потрапити в обмінний список. Німих вважають за небоєздатних. Стопроцентних! Я це знаю добре.

На вісімнадцятий день подорожі ми дісталися до Байкала. Проїздили найрізноманітніші місця. Росія бо не держава—це цілий континент. На двадцять перший день подорожі, за Байкалом, від Верхнеудинськом, на річці Селензі, коло залізничної станції простяглися червоні цегляні будинки військового містечка Березівки. Там нас вивантажили, і я потрапив у табір військовополонених. Ви бо знаєте: життя полонених—то особливий світ з своїми неписаними законами, напівтюремним режимом і напівбожевільними людьми, в яких війна звихнула нервову систему й які мусили тут переживати продовження трагедії. Мене зарахували, як „німого“. Останню пов'язку зняли з моєї голови через місяць. Бридка була рана. Ліве вухо в мене і по цей день несправне. Я був тоді напівглухим. Це мені багато допомагало—сприяло більшому відстороненню від навколишнього, більшій відірваності. Я сам повірив у те, що я німий.

Головний лікар табору, наймиліший доктор Барань хотів мене підбадьорити й сказав:

— Ви будете зовсім здорові.

Я написав йому на папірці: „Лише вдома“.

Доктор Барань був, очевидно, гарним психологом і, без ніяких пояснень, написав на моїй „історії хвороби“—100%.

Потім, однак, додав:

— Куди ти к бісу квапишся, молодий друже?

Я справді квапився. Я дивився на полон, як на тимчасову зупинку, на транзитну станцію. Я прагнув на батьківщину. Мене звала туди Ельвіра. Віддаль, відірваність лише загострили моє прагнення до неї. Ельвіра була моїм романтичним коханням. Я до неї прийшов через юнацьку потайну закоханість, через огонь війни, блиск орденів і призначень, вдалого поранення і побувки вдома, в рідному місті, де я вчився і де Ельвіра стала моєю нареченою.

Тепер я пояснюю це інакше. Ельвіра була для мене питан-

ням, якщо можна так мовити, класовим, проблемою існування, несвідомим потягом до вищих кіл. Але в основному це було прагнення від примітивного, сильного, грубо-здорового до рафінованого, ніжного і складного. Я мрію: приїжджаю, йду до Ельвіри, вона мене приймає в своїй білій кімнаті, сама вся біла, надхмарна, освітлена сонцем. Я вклоняюсь перед нею і кажу: „Приїхав. Бачите, Ельвіро, все це я зробив для вас“. Блаженство, правда? Невизріла зелена романтика. Та на двадцять першому році рідка людина не хворіє на цю хворобу. А про те, що буде після зустрічі, що знову доведеться йти в казарму і на фронт—мені і на думку не спало. Я пережив жахливу катастрофу. Події жбурнули мене в далекі краї. Від цього моє кохання стало абстрактніше й романтичніше. Досить мені було згадати цю дівчину, щоб втратити здоровий розум. У моєму молодому житті Ельвіра була єдиним досягненням. Так мені тоді здавалося.

Я син дбайливих середніх селян Віхорської округи. Сім'я наша була маленька—я і сестра. Це дало змогу моєму батькові зіпнутися матеріально на ноги. В нашій сільській школі я вважався „першою головою“. Батько мій дослужився у війську до унтер-офіцера. Він вбив у мою голову правило: завжди дивитися у вічі тому, з ким говориш. Можливо це було причиною того, що вчителі мене любили. Можливо тому батько мене ніколи не карав. Яких би я дурниць не накоїв, слід йому поставити мене в себе між колін і спитати, і я, глядячи йому в вічі, признавався без вагань.

Пам'ятаю випадок. Був у мене друг, старший за мене, шибеник і глузливець. Він намовив мене обрізати хвоста нашому коневі, запевняючи, що коли вирізати волосся з середини, помітно не буде. Коли батько спитав мене, чому в Буланого став куций хвіст, я зразу ж розповів йому. З гніву він підняв на мене руку. А долоня була в нього сильна—він удару голова могла злетіти з в'язів, як стигле яблуко. Але я навіть не моргнув.

— Досадніш од усього те, що такий дурень-здоровило міг тебе обдурити,—сказав батько, опускаючи руку.

Другого дня я сказав приятелеві, що нашій дружбі кінець. Пробачте, я помічаю, що трохи відбіг від теми.

Словом, я, як бачите, з селянської сім'ї. Батько хотів збити з мене „пана“: все одно—священника, нотаря чи вчителя,—дати мені одну з тих професій, що якось стикаються з життям села, мають найбільший дохід і користаються найбільшою повагою серед селян. Я обрав учителювання.

Гімназію скінчив першим учнем, в учительській семінарії я теж вважався зразковим. Наука давалася мені легко. На життя дивився я з цікавістю, і мені дуже подобалося, що я, з кінцем, стану паном.

Ще семінаристом зустрівся я з Ельвірою. Вона була доч-

кою директора обер-гімназії. Гімназисти ходили за нею роєм. Батько її був мадяризований поляк, емігрант. Ельвіра, з її сонячною косою, виділялася з загальної маси смаглявих мадярок. Довгий час я навіть боявся подивитися на неї. В її товаристві я більше мовчав і дивувався, як можуть мої приятелі говорити з нею так спокійно. Спазма стискувала мені горло, серце завмирало. Дівчина, звісно, зразу помітила це і тільки збільшила мої пекельні муки.

Ви не думайте, ніби я був якимсь недотепою. Коли я скінчив семінарію, мене преміювали; мої вчителі домоглися того, що університетське місто запросило мене вчителем в одну з початкових шкіл. Це було великим досягненням. Міський вчитель важить багато. І тепер, як закінчена „доросла людина“, я зустрівся з Ельвірою. І що ж?.. Ніким уже незаборонена папіроса й паличка в руці зробила своє діло: язик більше не заплітався, і я дивився їй просто у вічі. Вона була помітно здивована. Говорив я спокійно і плавно. Але Ельвіра була повна свідомості своєї переваги. Її обожнювали. Навколо неї постійно роїлася і дзижчала молодь. Вона вирішила почати наступ:

— Не дивіться на мене, як на статую,— це смішно! Якщо я вам подобаюся, старайтесь імпонувати мені.

Ці примхливі слова приголомшили мене. Я їй не „імпоную!“ А й справді, через два-три роки за нею будуть упадати і серйозно впадати університетські професори, багаті адвокати навіть, можливо, хтось з блискучих офіцерів.

Після безсонної ночі я написав їй листа.

Був травень. Ви ще не забули як дурманить травневий розцвіт в Угорщині?.. Я написав їй, що буду вчителем і не заспокоюсь, доки не стану професором університету. І просто, по-селянському, попросив її чекати на мене.

При дальшій зустрічі я також просто спитав її.

— Ну, як, зачекаєте?

— Мені нікуди поспішати. А ви поквартесь!— сказала вона незвично серйозно.

Ви знаєте, в жінок особливе чуття в таких справах.

Це було весною чотирнадцятого року, а восени я вже міряв маршами Галичину.

Що зухваліший я був, то більше уникала мене смерть. Десятками падали навкруги мене офіцери, сотнями й тисячами—солдати. Потроху над лівою кишенею куртки ставало строкато від стрічок. Командування балувало мене орденами і призначеннями. Я був бравим і життєрадісним, як селянський парубок після випивки. Два рази я був поранений: один раз прапорщиком, другий—підпоручником. Після другої рани я лікувався в нашому місті. Ми зустрілися. Під час мого перебування на фронті ми вели манірне любовне листування. Ельвіра стала ще красивішою, трохи серйознішою.

Велике враження справило на неї моє новоспечене лейтенанство і мої ордени. Ми самі не помітили, як стали нареченими. З цією перемогою я повернувся на фронт. І через місяць опинився у Пскові.

* * *

Березівка була великим табором. Червоні цегляні казарми, офіцерські флігелі, госпіталі — все було повним-повнісіньке полонених. Коли кам'яні будівлі набили вщерть, почали заповнювати земляні бараки. По цих „братських могилах“ було нестерпно тісно. Військовополонені: німці, австрійці, угорці — вся строкатість національностей, які представляли австро-угорську монархію — аж кишіла в таборі. Вони поділялися на три групи: офіцерів, інтелігентів і сіру масу рядових.

„Інтелігенти“ були головне унтер-офіцери, охотники і ті з солдатів, хто дістав якусь освіту і кого офіцери вшанували, піднісши до цього „заштатного чину“.

Спочатку я мало звертав уваги на побут табору і, чекаючи залічення в транспорт, акуратно ходив у госпіталь на огляд. Мене досліджували російські лікарі, різні нудні комісії, але 100% доктора Бараня все ще лишалися на папері.

„Німий лейтенант“ — таке було моє прізвище.

Спершу товариші виявляли до мене особливу увагу, потім звикли. Кожен робив своє таборове, нікому непотрібне діло. Це було хитромудре винахідництво — чим би вбити час, який тягся так болюче повільно. Справа з транспортом все відкладалася. Проквітала система „зараз“. А „зараз“ визначало — „потім“. Поступово я почав цікавитися тим, що коїлося навкруги мене.

Військовополонені офіцери матеріально жили пристойно, правда, за високим парканом, з постовими баштами, за дрютеною загорожею. Та цей режим вже сильно позначався на тих, хто потрапив сюди чотирнадцятого — п'ятнадцятого років. Ці люди були надмірно нервові — запальні, або меланхолійні і замкнені, — пошарпані до краю. Їхнє життя було якимсь псевдоіснуванням, життям, повним сурогатних хвилювань і сахаринових радощів.

Життя рядових було інакше. Влітку вони робили у селян і поміщиків або на заводах та в залізничних майстернях, замінюючи тих, що пішли на фронт. Восени більшість поверталася назад. Тисячами набивалися вони в тісні щілини бараків. І тут починалося нелюдське існування.

„Інтелігенти“ жили окремо. Тісно, але чисто. На роботу їх не посилали. Офіцери уділяли їм крихти своєї солідної плати.

Одно об'єднувало полонених: усі однаково ждали миру, кінця війни і повороту на батьківщину.

Ви розумієте, що для свого повороту додому я не вважав

за обов'язкову умову кінець війни, В цьому була присутня різниця між мною й останніми полоненими.

З кінцем, мене залічили до списку повних інвалідів, і комісія поїхала на Далекий Схід обслідувати й вибирати в Амурських таборах таких же інвалідів, як я. Говорили про приїзд якоїсь графині з Червоного хреста, в завдання якої входило поквипати скласти інвалідні транспорти. Графиня з'явилася. Вона пройшла через табір, залишивши запах духів та кілька молитовників, і поїхала.

Зимою 1916-1917 року з двадцяти тисяч солдатів і чотирьох тисяч офіцерів Березівського табору померло 4987 чоловіка, з них рядових — 4951; останні були „інтелігенти“ й офіцери. Голод, лютий холодний клімат, надірваність і вимученість організму породжували тиф, холеру і дизентерію. Всьому цьому сприяла злодійська система російського начальства, а з другої сторони — цілковита байдужість своїх же офіцерів, що жили з солдатами побіч. Хворих кидали в спеціальну землянку, зовсім непалену, і ті вмирали в ній пачками. Вже мертвих витягали їх звідти залізними крючками, укладали у високі штабелі і засипали снігом до весни. Не було ні ліків, ні санітарної допомоги.

Першого листа від Ельвіри я одержав зимою, в той час, коли молодші чини запасного офіцерства порушили питання про потребу втрутитися, щоб зменшити смертність. Вони закликали жертвувати частину плати на ліки, боротьбу з епідемією. Офіцерські збори під тиском кадрових і старших офіцерів винесли постанову. Офіцер армії його величності, говорилося в тій постанові, не може займатися філантропією і самаритянством. Офіцер мусить „репрезентувати“ і розпоряджатися.

Ельвіра називала мене „своїм героєм“, пишалася з того, що я потрапив у полон через поранення, а не так, як багато хто з офіцерів, яких ловили, як мокрих курей.

Весною вибухла перша російська революція. І ціле літо відкладалася справа з обміном. Влітку я зустрівся з моїм шкільним другом Яношем Больді. Він жив в „інтелігентському“ бараку, хоч і не мав прав охотника. Больді виявився серйозним парубком і розповідав обурливі випадки з життя військовополоненого-бурлаки. Він одверто критикував порядки в армії і був певний, що з війною може поішити лише революція.

Якби сталося інакше й наші перемогли — ми, людський дріб'язок, постраждали б від того більш за всіх.

Я не вірив у пророцтва мого друга, але цінував його товариство. Він теж охоче навідувався до мене. Йому подобалося, що в розмові з офіцером він може говорити все, що спаде йому на думку, і на мої скептичні записки лише весело відмахувався рукою. Для мене були зовсім нові погляди

такого завзятого антимілітариста, яким був Больді. Очевидно він був не самотній. Незаперечно міркування руйнівним потоком лилися з його вуст. Почувалося, що він ґрунтовно подумав над проблемою. Він багато разів намагався примусити мене говорити, вважаючи, що нерозумно піддавати себе такій муці.

В моєму мозку клуботалися слова, мене проймав страх, я блід і від хвилювання вкривався холодним потом. Бачивши це, Больді кидав свої умовляння. Але в питанні про поворот на батьківщину він переконував серйозно.

— Ти знаєш, якби я потрапив додому до кінця війни, я б усе своє життя присвятив лише тому, щоб зруйнувати всю нашу систему солдафонства. З війною треба скінчити силою. Міністри не здатні розв'язати це питання. Це — справа солдатів.

Те, чого я зазнав у таборі, багато в чому змінило мої погляди на військову службу і на війну; до полону все це було романтичними пригодами і досить вдалим. Я сліпма пройшов такі небезпеки, від яких можна було посивіти. Я був молодий. На цьому страшному ділі я робив кар'єру. До того ж, ще Ельвіра... В розмовах з Больді я раптом зрозумів, що я, власне кажучи, безсовісна людина. Додому можна було писати раз на тиждень. Раз на місяць я писав батькам, а в останні — Ельвірі. Я писав листи каліграфічними літерами німої людини і в думках переживав, як їх читатиме Ельвіра. Матір я майже забув. Про батька згадав лише тоді, коли Больді сказав, що старий давно вже мобілізований і, можливо, тепер уже на фронті.

Я був полонений цією величною у моїй уяві істотою, що визначала для мене просування до вищих кіл суспільства. Тоді, розуміється, я не міг цілком ясно здати собі справу з цього почуття, в мене не було ні підхожої термінології, ні точного розуміння, але час, якщо людина добре до нього прислухається, може пояснити дуже багато чого.

Одного разу мені приснилося, ніби я говорю, декламую і навіть співаю. Я завжди любив співи. Від жаху я прокинувся. Вся палата спала. Я довго прислухався. Чи не говорив я справді?..

Була зима, і в Петрограді, як нам казали, поновилася революція. Офіцерам читали витяги з верхньоудинських та іркутських буржуазних газет, де говорилося: „Більшовик визначає великий. Великий“ з „большака“, — шляху. Це не хто інші, як завербовані на німецькі гроші рослі бандити з колишніх гвардійців-дезертирів, каторжників. На чолі їх стоїть величезного зросту бандит Ленін, який своїми загонами тероризує кращі верстви населення“.

Я чекав на весну і спад нової революційної хвилі, щоб рушити в дорогу.

Больді пояснив мені, що більшовики — це соціалістична

партія, яка організовано бере владу в цілій країні й перш за все покінчить з війною.

— Це серйозні люди. Рекомендую тобі познайомитися з їхньою програмою. В Іркутську ми саме і друкуємо її мадярською мовою. Дуже повчальна річ для читання.

Больді так і не приніс мені програми більшовиків мадярською мовою. Несподівано він поїхав в Іркутськ, і з ним, як мені переказували, чоловіка з двадцять п'ять солдатів. Вони передіялися в російські мундири, озброїлися і назвали себе червоногвардійцями-інтернаціоналістами.

— Це зрада присяги! Це зрада батьківщини!

На тих, хто вступав до червоногвардійських загонів, офіцери складали секретні протоколи, щоб, після повороту на батьківщину, передати їх військовому міністерству. Але це не допомагало. В Іркутську фенріх Потьєнді вже наwerbбував цілий батальйон інтернаціоналістів, і амурські козаки боялися їх, як самого чорта.

В душі я пишався Больді, його переконаною послідовністю, і все з меншими надіями чекав на весну.

Ще стояла глибока зима, коли з Березівського табору втекли останні російські офіцери, й табір став радянським. Полонене офіцerstvo сполошилося.

— Чи платитимуть червоні?

Хвилювалися даремно. Більшовики платили.

У Брест-Литовську зібралася мирна конференція, й рознеслася чутка, що незабаром почнеться загальний обмін полоненими. Це викликало несподівану дивну симпатію офіцерів до червоних. Але цю іділію скоро потьмарило те, що Ради передали охорону офіцерських таборів колишнім полоненим солдатам, тепер червоногвардійцям.

Ці хлопці не приховували своєї антипатії до колишніх начальників, але в їхній ворожнечі було багато наївного благородства. Вони й пальцем не торкнули своїх колишніх мордобойців, катів. Але самі кати були повні несвідомого страху. Проте, ця лютя не могла не прориватися. Одного разу два солдати побили австрійського капітана Бардл, помстившись за всі муки, які він завдавав їм на фронті. Побивши капітана, вони негайно вступили до Червоної гвардії. Цій справі хотіли дати широкого розголосу, й королівський датський консул вдався з запитанням з цього приводу до іркутської влади.

Зі мною одного разу теж сталася потішна історія. Гуляючи коло таборового паркану, я зіткнувся лице в лице з двома червоногвардійцями. Один був довгий, понурий, другий — кругленький і веселий. Кругленький тихо сказав:

— Ось німий лейтенант.

Другий понору зауважив:

— Німий, а лейтенантську зірочку все ще носить, — і рішуче загородив мені дорогу.

— Ей, пане лейтенант, пора вже кинути ці королівські фінтіфлюшки,— він показав на мої офіцерські зірочки і на кокарду на моєму кашкеті.

Я спинився. Тоді довгий сердито зірвав з мене кашкета й одірвав кокарду. Тим часом маленький обережно відчепив зірочки з нашивок. Які були офіцери в дворі—порозбігалися. Довгий червоногвардієць сунув трофей мені в руку. Я спокійно оглядів солдатів, усміхнувся і сильним рухом кинув ці блискучі, але потріпані речі через паркан.

Це викликало несподіваний ефект. Обидва червоногвардійці чітко відкозирили і поступилися мені дорогою.

На початку травня зовсім несподівано прийшов коротенький поїзд інвалідів з Далекого Сходу. У Березівці сформували два вагони, і я облишив табір. У мене було якесь дивне почуття. Мені було жаль чогось. Я був збентежений. Я не підозрівав, що людина може звикнути до першого-ліпшого місця. В Іркутську до нас причепили ще чотири вагони калік. Тут же я зустрів Больді, що охороняв наші ешелони. Він уже був палким більшовицьким агітатором, оповідав, що до Червоної гвардії вступають тисячі колишніх полонених і прилучаються до російської революції.

— Втім, це революція не лише російська. Вона мусить перекинутися на Захід. З війною може покінчити тільки все-світня пожежа!

Він говорив гаряче, і кожне його слово дихало переконливістю і фанатизмом.

По дорозі від Березівки до Іркутська ми часто зустрічали ешелони чехословаків. Вони поводилися щодо нас по-хамському вороже. І, коли не було поблизу червоногвардійців, лаяли більшовиків і погрожували їм.

Я хотів уколоти мого Яноша і передав йому записку: „Хто такі оці чехословаки?“

— Вони обдурені пролетарі і темні дрібні буржуа, що хочуть битися на французькому фронті за якусь дурнячу демократичну республіку. Хай ідуть на французький фронт. Там порозумнішають,— сказав Больді, тиснувши мені руку.— Сподіваюсь, ти будеш вдома на стороні революції?

Незадовго до того, як наш поїзд дійшов до великого мосту через Єнісей („ох, який ще далекий завітний обеліск на перевалі Урала, на межі Європи і Азії!“), ми дізналися про повстання чехів. Червоногвардійці причепили паровоз до хвоста поїзда, і диявольська машина, що так повільно пленталася сюди, з швидкістю експреса помчала нас назад до Іркутська. Іркутськ нас не прийняв. У місті була тривога. Нас відправили до Верхнеудинська. І зібраних з усіх таборів Надамур'я калік і інвалідів висадили в Березівці, і я опинився на старому своєму місці,— від вікна ліворуч.

Чехи тіснили червоних. Гуркіт громадянської війни набли-

жався. Зневірені й найсвідоміші з рядового складу вступили до Червоної гвардії і, не мавши досвідчених командирів, би-лися з відвагою, що викликала захват російських товаришів.

В офіцерському таборі хвилювалися. Кожен день прино-сив нову сенсацію.

— Зайняли Красноярськ! Чехи йдуть на Волгу!

— На Петроград наступає німецьке військо!

— Війна поновлюється ще з більшою силою, і фронт буде між Волгою й Доном.

— Чехи бешкетують не лише з червоними, але і з вій-ськовополоненими.

Серед офіцерського молодняка була група, яка пропону-вала озброїтися і йти проти чехів під національним прапором. Але вони не насмілилися заявити про це червоним. Офіцери ходили хмурі і прикривали свої нашивки комірами сорочок. Одного разу вночі червоногвардійці зробили наскоки на табо-рову канцелярію і знайшли скарб—таємні протоколи, складені на них. Полковникові Міттельрегерові довелося сховатися в підвалі з картоплею, інакше його побили б до смерті.

Мною знову оволоділа меланхолічна апатія. Я цікавився лише загальними подіями. Моя особиста доля перестала мене цікавити. Я нервово прислухався до кожного звуку, що йшов зза Байкала. Мені здавалося, що гарматний гуркіт наближа-ється. Хотілося ще раз зустрітися з Больді.

Одного дня з табора несподівано зник лейтенант Ярида. Гадали, що він вступив до лав червоних. Потім виявилось, що він утік до чехів з важливими агентурними відомостями.

Громадянська війна насувалася. Червоні не заперечували, що їх сильно тиснуть.

Одного разу (гарматну стрільбу в тиху погоду було вже ясно чути) через ворота офіцерського табору в'їхала у двір сотня червоних угорських гусарів. Комісар був росіянин, не-завидний чоловічок з солом'яною козячою борідкою, в пенсне, сіроокий більшовик. Офіцери висипали у двір. Виявилось, що комісар чудово розмовляє французькою і німецькою мовами, а на запитання підполковника Гельда він відповідав чудовою англійською мовою. Його засипали запитаннями. Ко-місар спершу відповідав мляво, та тому, що більшість запи-тань мали політичний характер, він зліз з коня, зійшов на ганок одного з бараків і виголосив велику промову. Вийшов політичний мітинг. Ніколи в житті ніщо не справляло на ме-не такого сильного враження, як ця промова незнайомого комісара. Наприкінці він сказав, що ця революція—історична неминучість, зовсім непереможна сила. Вона мусить рушити людство вперед і вивести його з давнішої безпорадності, плу-танини і нещастя. Звернувшись по тому до нас, офіцерів-інте-лігентів, він кинув прямий і гіркий докір, що поміж нас не-має людей, справжніх синів свого народу. Він обвинувачував

нас у тому, що ми стали нижчі від своїх солдатів, які героїчно б'ються за те, що нам здається інтересами чужої нації, на ділі ж є завданням всесвітнього єдиного класу. Він пояснював це тим, що в нас, на Заході, не було революційної традиції, що ми загрузли в міщанському гаразді, і кожен з нас дивиться на своє життя, як на щось, що його одного стосується, як на кар'єру.

Ці слова особливо схвилювали мене. Я оглянув офіцерів, що стояли навколо. Їхні обличчя були чужі, замкнені, холодні і тупі. Вони поглядали один на одного, дехто навіть сміявся. Все в мені закипіло.

Тоді пролунав вороже-холодний голос полковника Міттельрегера, цього полохливого, неприємного офіцера:

— Хто дозволив ці збори?.. Я буду протестувати перед королівським датським Червоним хрестом!

Комісар витер пенсне носовою хусточкою і, примруживши очі, обвів поглядом зібраних.

Тут сталося щось зовсім несподіване. Мене ніби хтось штовхнув. Я ступив... ні, одним стрибком я опинився посеред кола. Охоплений якимсь радісним, гарячим почуттям, я відкрив рот, і, замість нерозчленованих звуків, з нього вилетіли справжні живі слова:

— Годі! Годі мовчати! — закричав я.

Я говорив довго. Не пам'ятаю, що. Я бачив лютий погляд полковника Міттельрегера, чув здивований гомін офіцерів. Сталося незвичайне.

Коли я скінчив, мене оточили озброєні солдати, тиснули руки, обіймали. Навколо мене пливли радісні обличчя. Я щось пробурмотів і кинувся вгору по сходах. Схопивши з ліжка мішок з речами, я побіг униз. Дорогою згадав, що на стіні лишилася фотографія Ельвіри. Я зупинився і виглянув у вікно. У дворі стояла вже вистроєна сотня. Попереду на сибірському маленькому коні сидів комісар і запитливо крізь пенсне дивився на вікна другого поверху.

* * *

Я не записував, але запам'ятав до слова оповідання Шандора Понья.

Поїзд наш мчав через Донбас. Уже споночило, з жерл мартенівських печей викидалося червоне полум'я, що своїм відблиском осяювало розумний профіль мого друга.

З російської переклав В. Я.

ЧЕРЕДА

Згасає день. Червоною габою
узявся дальній сизий небосхил.
Ідуть корови тихою ходою,
встає спід ніг тонкий рожевий пил.

Ідуть гладкі, лискучі, крутобокі,
їх затишок коровника чека,
в їх поглядах глибокий ситий спокій,
в повітрі теплий дух від молока...

Повітря не рухнеться розімліле.
Від заграви зорі палає став...
Несуть корови вим'я обважніле
від соковитих зел, пахучих трав.

Позаду йде колгоспник славний,
ударник премійований, пастух.
Дарма, що сивий уже здавна,
а в серці жар завзяття не потух.

На пасовиську човга дід помалу,
проте порядок в нього в череді.
Як череда до рук йому попала,
став незабаром більшати удій.

Згасає день. Хмарки немов красолі,
Десь високо самотній жук гуде.
Корови йдуть по вулиці поволі,
За ними чередник старий бреде.

Знайома брама, далі двір просторий,
заходить череда, і стало тісно вмиті.
Уже давно доїльниці у зборі,
і кожна до своїх корів спішить.

Корови повагом підходять поодиночі,
Чекають вим'я увільнить від соків
запашних.

І тягнуться до рук, шукаючи гостинців,
що припасли доїльниці для них.

У сутені білють чисті фартушини,
такий ласкавий дотик теплих рук,
в повітрі свіжому далеко лине
молочних струменів прозорий звук.

Уже несуть наповнені дійниці,
налили не один уже бідон...
Надходить ніч. Горять рясні зірниці.
Спочинок. Тихий, мирний сон...

На небі чорному узорами сузір'я,
З майдану чути гучномовця спів.
Обходить сторож навкруги подвір'я,
вартує сонну череду від ворогів.

Полтава 1934

МОЛОДІСТЬ

Звали його Артемом. Мав він понад сорок п'ять тяжких і довгих років.

Та про це ніхто не знав. Ім'я і вік визначалися одним коротким словом: — „дядько“.

Він уже сьомий рік наймитував у багача Басамана, — старого чорта Басамана, — як його величали у всій окрузі.

Ні рідних, ні друзів не було в дядька Артема. Про них лишилися невиразні і смутні згадки, що тільки зрідка хвилювали його черстве серце.

Найдовше він проблукав з чорним Кузьмою, з яким Артема зв'язували ще похмурі дитячі роки. Удвох вони міряли босими ногами таврійські степи, поливали потом кримські виноградники, а розійшлися темної ночі під Одесою. Їх вигнав хазяїн, ні копійки не заплативши.

Загубивши друга, Артем потрапив знов в рідну слободу, а потім найнявся на хутір до Басамана. Починалися тривожні часи, і хазяїн хитро і чемно поводився із суворим наймитом.

Дядько Артем був міцний чолов'яга з жовтою як солома бородою і твердими вусами. Коли він поглядав спід зеленавих брів, то ніхто не міг довго дивитися в його прозорі очі. Навіть сам Басаман побоювався свого наймита.

Не боялася Артема тільки єдина дочка Басаманова — віспувата Палажка, підстаркувата дівка з дебелим тілом і відротним обличчям. Через це обличчя вона втратила надію вийти заміж, не зважаючи на багатство.

Щоб молодість не минула дарма, Палажка, як уміла, надолужувала своє. Коли ніч ховала красу й потворність, із слободи на хутір приходили ночувальники. Палажка була дівчина непереборлива і серце мала буйне та тепле.

Кожного ранку після такої ночі Артем ходив похмурий, лякаючи всіх своїм прозорим поглядом. Тоді, запопадливо усміхаючись, до нього підходив Басаман.

— Мабуть знову в Палажки хтось був, що ходиш, мов сич? і чого б я ото журився, — Басаман хитро підморгував. — Все одно твоя буде, та й ще з моїм добром. Дітей же в мене

нема, а ти—хазяїн. А покищо хай дівча погуляє, на те й молодість... Ти ж, дядьку, старий, як пеня!

Сухий і згорблений Басаман перехилив голову набік і чекав відповіді, знаючи її наперед. Вона була приємна і втішна для його хазяйського вуха:

— На чорта мені дівка? — похмуро рубав Артем, — я за коней болю. На всю округу чути наших коней. А до Палажки всякі фертики ходять. До дівки прийде, а кобилу осідлає. Лови тоді, хазяїне, зятів по степу з кіньми.

— Знаю, знаю! — скрипів старечим сміхом Басаман, — за Палажкою умліваєш, а звертаєш на коней. Чи може тебе турбує стара? Вона квокче над одиначкою, та на те ж вона мати, — і Басаман безнадійно махав рукою, — не звертай, дядьку, ніякої уваги.

Артем починав похмуро усміхатися. Він не заперечував, як з ним так говорили. Хазяїнові ж приємно було, що дядько горою стояв за коней.

Часи були тривожні. Степом ходили непевні чутки, залітаючи аж на хутір.

Колись Басаман просто перелякався. Одного разу Артем аж під саму слободу проводив продармійців і Басаман думав, що не вернеться вже дядько. А він нічого, вернувся:

— Хто й зна, що дуже тримає вірного наймита, — думав Басаман, — коні чи дівка?

Та насправді коней Артем ставив над усе.

Коли в слободі бував ярмарок, Артем запрягав у віз ворону Горлицю в парі з молодим жеребцем. Басаман з Палажкою сідали у задку, Артем напинав віжки, як струни. По них в його руки ніби входила молодість, виправляла спину і запалювала прозорі очі.

Коні танцювали, гребли копитами землю, а тоді вилітали за ворота і мчали до шляху.

Там починалося справжнє: минали всіх, здіймаючи куряву та хвилю захоплених і заздрісних вигуків:

— Басаман їде! Поглянь, Басаманові коні! — різало Артемові вуха. Його ніхто не згадував. Він сидів, вдвигляючись в яблука на крижах вороних. Вони ж летіли, позгинавши голови набік. Басаман жував сінінку в зубах, а Палажка реготала, відповідаючи на привітання нічних зальотників. Коні несли...

Коні! За них Артем ладен віддати все: — життя (а кому воно потрібне?), молодість (а вона ж давно минула), силу (та її й так забере старий чорт Басаман).

Більше нічого не мав дядько Артем, щоб віддати за коней, навіть за одного свого власного коня.

Чистити його щіткою, мазати олією копита і напинати тугі віжки.

А тепер Артем навіть спить у стайні, хоч коло чужих коней, вслухаючись в чужі пісні дебелих хуторянських дівчат.

Палажчин хрипкий голос гремить захованим розпачем у без-
краї поля:

Запрягайте коні в шори,
Коні вороні,
Та й поїдем доганяти
Літа молодії...

— Доженеш чортового батька!— бурмотить сердито Артем, ворочаючись на сні, — доженеш верхи на козі!

Десь глибоко й невиразно йому до болю стає шкода своєї похмурої молодості, що її навіть згадати ні з ким, яка б вона не була. Ось і про Кузьму — найкращого друга не надходить жодних звісток.

— Хоч би його зустріти! — часто думає Артем.

Так одного разу він повіз на слободу лагодити діжку до старого бондаря. Той, зустрівши Артема, оглянувся навколо й запитав:

— Про Кузьму нічого не чув?

— Ні! А що? — і серце Артема забилося, як давно вже так не билось.

Старий бондар хитро примружив око:

— Нічого, дядьку. Кузьма уже в більшовиках давно! Ось як!

В бондаревих словах було чутно гордість, а Артемові здалося, що й докір. Хвилювання його не покидало, але він суворо й холодно мовив:

— Кожному своя стежка!

— Авжеж! Кому свого доходить, а кому — хазяйським коням хвості крутити, — і старий бондар сплюнув на запарошений спориш.

— Ну, ти легше! — скипів Артем і почав стягати розсохлу діжку з воза. Та проте ця звістка вкрай збентежила його, і зараз, ворочаючись без сну на сні, він передумує свої невиселі думки, і спогади про минуле полонять його голову.

Басаман серед ночі кілька разів виходив з хати аж за ворота, вслухаючись в непорушну передосінню ніч. Артем знає, чого не спиться хазяїнові, і щось схоже на люту радість охоплює його:

— Більшовиків боїться, старий чорт!

Заснув Артем аж під ранок. Не встиг він розправити натружене тіло, як якийсь непевний галас розбудив його. Дівчата вже не співали. В щілини стайні цідився зеленавий світанок. Од шляху долітав гуркіт, невідомий тривожний гомін, а інколи тріск, ніби хтось ляпав у долоні.

Під дверима сичав Басаман:

— Позасипали душі чортові! Дядьку, дядьку. Палажко...

З горища нехотя злазила Палажка, розчервоніла од сну, струшуючи сіно з спідниці.

— Що вас серед ночі мордує?— дивилася вона тупо на батька.

— Коней ховай!— затупотів той,— ховай коней!

— Куди? навіщо?

— Куди хочеш, суча ти дочко,— оскаженів він. Помітивши Артема увесь припав до нього.

— Дядьку, голубе! Рятуй наших коней. Вони ж твої, як і мої. Лигай зараз усі четверо і їдь з Палажкою в лози на болото. Наберіть вівса, сіна, пирогів... Ідуть більшовики, забирають все.

На шляху лунав галас, інколи співи та ще безладний гуркіт коліс і тривожне розпалене іржання замилених коней. Більшовики то відступали десь аж до Брянських лісів, то знову поверталися окремими частинами й загонами.

Коли долітав звук випадкового пострілу, хутір ще далі одсовувався в степ і насторожено мовчав.

Артем, не міркуючи, зладнав воза і запряг коней. Ще до схід сонця вони з Палажкою спинилися в лозах в степовому болотяному яру, що його помічаєш лише під'їхавши зовсім близько.

Коні стояли коло воза, а вони вдвох, скидавши сіно під верболозом, сиділи на ньому до самого вечора.

Проміння вечірнього сонця проходило десь понад яром. Внизу вже темніло, смутно кумкали жаби та одноманітно в осоці кричав деркач.

— Дядьку, піди поглянь на гору, чи не ідуть шляхом? Та гляди, кулі в рот не впіймай, а то мені самій ночувать доведеться.

Палажка стримано заржала і вдарила Артема по плечу. Стрибаючи по купині, він вибрався з лози, пригинаючись виліз на гору.

Над далеким шляхом стояла курява, пронизана вечірнім сонцем. В куряві то випливали, то зникали вершники, підводи, піші. Він поглянув кругом на хутори. Вони стояли заховавшись у стернях, розкидані по полю, але жоден з них не горів.

Дивне почуття охопило Артема, знизав здивовано плечима, а потім хотілося підлізти зовсім близько і так поглянути на більшовиків. Може там його друг, може вони всі такі, як Кузьма, тоді їх не дарма боїться старий чорт Басаман. Ага!

Та шлях далеко.

В лозах заржало котресь із коней, і Артем хутко побіг униз. В небі висипались зірки. Коні сумирно хрумкали сіно та десь присвистував невідомий пташок.

„Та й поїдем доганяти
Літа молодії“.

Стиха бурмотіла Палажка.

Лежав горілиць, мовчки вдивляючись у зорі. Вони не тремтіли, а блимали холодним і жовтавим світлом. Боліла спина, кусали настирливі комарі. Спати не хотілося.

— А цікаво, які ті, що ото йдуть шляхом?— несподівано запитав він, ніби сам себе.

— Може такі герої, як ти!— зареготала Палажка,— може такі, як ти дядьку!

Образа на мить запалила його люттю, та він змовчав.

„Дядьку,— подумав сам собі,— ніби не знає, що маю людське ім'я. Стерво собаче“,— вилаявся він думкою. Потім тихо й серйозно сказав:

— А може й справді такі! Га?

— То й цілуйся з ними!— і сердито повернулася, щоб за хвилину солодко захропті.

Артем не спав. Ізза сизих верб зійшов місяць і жаби, мов зачаровані, змовкли. Навіть коні перестали хрумкати сіно й дрімали. Лише комарі дзижчали десь вгорі високим і напруженим дзумом.

Раптом зовсім близько знялася стрілянина, зойки й галас.

Артем здригнувся, поглянув на Палажку, що міцно спала, і, вибираючи затінені місця, знайомою стежкою рушив на гору. Заліг у проваллі й обережно висунув голову. Якраз перед ним вирував вихор білої од місяця куряви, що інколи червоно спалахувала. Тоді гримів постріл. Десь по той бік болота скреготав кулемет, і кулі розпачливо зойкали в непо-рушному повітрі.

З куряви вилітали вершники і поспішали до шляху.

На потомлених конях інколи їхало по двоє, і коні спотикалися на високих степових обніжках.

Невідомий до цього біль, ніби зібралися всі болі всіх його злиднених днів, недоспаних ночей і натруджених рук, схопив кігтями Артема за серце. Порожніло курне поле, пронизане кулями і зненавистю бою. Він раптом злякався порожнечі. Лежав непорушно, вдивляючись поперед себе. Комар уп'явся йому в щоку і затерпла нога. Давно вже стихли постріли, розійшлася курява і на місці сутичок лишилося при землі кілька невиразних тіней.

Тоді Артем виліз із провалля, обережно підліз до темних купок і здригнув. То були побиті, і йому здалося, що тут десь він побачить Кузьму, давнього друга Кузьму. Ось він лежить, задравши гостру бороду до місяця... Ні.

Артемові стало страшно. Він пізнав старого бондаря із слободи. Сивого і згорбленого трудягу, що ще кілька місяців тому лагодив діжку Басаманові. Він тоді сказав Артемові:

— Краще б я труну зробив твоєму хазяїнові, аніж діжку на яблука.

— А самого без труни заховують,— майнула в Артема недоречна думка. Він аж випростався під місяцем, так йому

млосьно стало серед порожнього поля. А старий бондар все дивиться мертвими, зеленими од місяця очима...

Десь пролунав постріл, і зовсім близько зойкнула куля.

Артем припав до землі і поповз у яр. Стерня колола обличчя, на зубах тріщала земля.

Палажка ще спала. Вона перестала хропти і лежала горілиць, розкидавши руки.

Він підійшов до коней, поклав сіна і не стерпів, поцілував коня у білу цятку на лобі.

Край неба починав зеленіти. Артемові це нагадало зелений полиск очей старого бондаря.— Ось уже сходить сонце і мабуть червонітиме у його срібній бороді. А може то кров?

Артем здригнув.

Зашелестіло в лозах. Крізь кущі забрьохана й перелякана продиралася стара Басаманиха. Вона зразу ж припала до сонної Палажки. Злякано схлипувала, будила дочку:

— Палажко, Палазю. Дитя мое! Тікаймо додому! Я вже старому чортові за тебе голову прогризла. Вирядити дитину на ніч до чортів на болото. Ти ж тут пропадеш, дитя!

— Ой!— скрикнула Палажка, схопившись із сіна,— що ви тут говорите, мамо?

— Мені честь твоя дорожча, ніж коні,— не вгавала стара.

Про Артема ніхто не згадав, ніхто не глянув на нього. Він сидів на возі серед коней, що схилили до нього голови і мовчав. Йому приймний був пах їхнього поту, їхні розумні, завжди налякані очі.

Обидві жінки рушили продиратися крізь росяні кущі й осоку.

Артем глянув їм услід:

— Хе! Дівоча честь!— і, сплюнувши, він негарно вилаявся.

Палажка ж із матір'ю різала ноги осокою, провалювалася в багнюку. Вони продиралися на край болота, щоб, вилізши на гору, непомітно й швидко перебігти до хутора.

Але, вийшовши з яру, вони обидві розгублено зупинилися і закам'яніли.

Подем їхав загін червоногвардійців. Молоді хлопці, безвусі й засмаглі, натомлені безсонною ніччю, боями й переходами, давали відпочити коням. Поволі їхали, співаючи довгої й широкої пісні.

Один кирпатий і мабуть наймолодший, із червоною жоржиною коло кашкета, дзвінко виводив високим голосом. Пісня лягала подем, на блискучу павутину, що, як море, блищала на стерні проти сонця... Луна одбивалася аж у яру.

— Дівко! Чого скривилася, наче хлопців зроду не бачила,— гукнув задерикуватий голос і хтось весело зареготав.

Обидві жінки похмуро й розгублено дивилися на червоногвардійців. Стояли міцно упершись червоними ногами в землю і коло них лежали згорблені куці тіні, схожі на степових

хом'яків. Потім загін пустив коней тупцем і йому вслід поко-
тилися рожеві клубки куряви.

Раптом Палажка несамовито зойкнула і щосили сіпнула
матір до себе. Та оглянулася.

З яру, злигавши всі четверо вороних, наздоганяючи загін,
летів Артем.

Застояні коні весело попіднімали голови, іржали і ніздрями
ловили свіжий холодок передосінніх полів.

МЕЧ БОРОТЬБИ ЗА СПРАВУ СОЦІАЛІЗМУ

ПРОМОВА НА XIII ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ З'ІЗДІ РАД

У своїй блискучій, я сказав би, художній доповіді голова уряду тов. Любченко, говорячи про перемоги, з якими ми прийшли від XII до XIII з'їзду рад, відмітив значне зростання радянських письменницьких українських кадрів за цей знаменний період. Від цих кадрів, інженерів людських душ, які разом з усією нашою прекрасною країною святкують ці перемоги більшовицької партії, пролетарів і колгоспників, від спілки радянських письменників України — палкий привіт XIII всеукраїнському з'їздові рад.

Так, товариші, ніколи ще не було такого багатоплідного блискучого періоду в розвитку української художньої літератури. Ніколи не була вона такою мірою, як заповідав нам Ленін, частиною загальнопролетарської справи, як за цей час між двома з'їздами. Саме за цей час відбулась історична постанова ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 року — про перебудову літературних художніх організацій, постанова, яку тов. Л. М. Каганович на XVII з'їзді нашої партії наводив як приклад створення партією відповідних організаційних форм, що забезпечують якнайкраще здійснення генеральної лінії партії в даній галузі соціалістичного будівництва. І та практика, яку ми маємо з часу цієї постанови, цілком справдила, виявила цілковиту перемогу нашої комуністичної партії більшовиків у даній галузі.

Саме за цей період, товариші, відбулись з'їзди письменників республіканські, в тому числі всеукраїнський, а також всесоюзний з'їзд радянських письменників, які були величезними подіями не тільки для СРСР, але й величезною політичною подією всесвітнього масштабу.

Наші з'їзди стали такими величезними подіями саме тому, що, як сказав тов. Жданов на всесоюзному з'їзді, розвиток художньої літератури є показник перемоги нашої партії саме тому, що під проводом ЦК ВКП(б), її геніального вождя, найкращого, найулюбленішого друга радянських письменників

товариша Сталіна, радянська література зростає разом з загальним розвитком нашої країни, разом з культурним ростом мас робітників і колгоспників.

Саме про це так прекрасно говорив на обласному з'їзді рад тов. Постишев, підкресливши, як найважливішу особливість періоду, що його переживає наша країна,— те, що культура проникає тепер у найглухіші кутки Радянського Союзу і потяг мас до культури наростає нечуваними в історії людства темпами. Так, до найглухіших кутків, таких кутків, що колись вважались за „відсталу провінцію“.

Провінція—це капіталістичні країни, де закриваються культурні установи, де кіно й театри доводиться закривати тому, що вони пустують, тому, що лише радянські фільми й п'єси збирають у них публіку. Там—глуха провінція. І на таку глуху провінцію мріяли перетворити нашу батьківщину українські націоналісти, троцькісти, зінов'євці, що з ними блокувалися. Але партія розбила їх вщент, і ми стали найкультурнішою країною світу.

Товариші, ростуть нові люди, герої соціалістичного безкласового суспільства, і не дивно, що саме ця тема про нових людей брешить у всіх кращих творах радянських письменників. Я говорю тільки про ті твори, що написані за останній час. Наприклад, ведущий український пролетарський драматург тов. Ів. Микитенко у своїй п'єсі „Дівчата нашої країни“ показує нових людей, нову молодь на Дніпрелістані. Він же в другій своїй п'єсі „Бастилія Божої матері“ показує як у класовій боротьбі зростають нові люди на селі; він показує в своєму романі „Ранок“, як ми виховуємо нових людей. Вони зростають без клятої проблеми батьків і синів, якої не може позбутись буржуазна література, ростуть так, як Павло Мотора в романі т. Кириленка „Аванпости“, виховані старшими кадрами, як Марко Обушний з того ж роману. А коли треба, коли родина чужа, то вони не вагаються поривати з нею, як Таня Кааб з роману О. Копиленка „Народжується місто“.

Тов. Косіор на листопадовому пленумі ЦК КП(б)У 1933 р. поставив перед нами у своїй доповіді завдання готування нових українських більшовицьких кадрів з молоді. Це підкреслено і в резолюції листопадового пленуму, про це нагадували нам на з'їзді письменників тт. Косіор, Постишев, Любченко й Попов. Порядком самокритики ми повинні сказати, що ця справа в спілці письменників ще не зовсім гаразд поставлена. Ми зробили надто мало в цьому напрямку. Ця справа—виховання молодих українських кадрів залишається для нас основним нашим завданням на весь наступний період роботи. І все таки ми не можемо не сказати, не рапортувати на з'їзді про те, як за керівництвом ЦК КП(б)У, за допомогою нашого левінського комсомолу, ЦК ЛКСМУ ростуть у нас

ці нові кадри літератури. Скільки молодих талановитих письменників зросло в нас за цей час. Комсомолец письменник О. Корнійчук, що премійований на всесоюзному конкурсі п'єс за відомий усім вам твір „Загибель ескадри“, комсомолец Л. Первомайський — один із найвидатніших поетів, прозаїк Ковальчук, С. Голованівський та інші.

А в Донбасі, де ми розстрожили блок українських націоналістів з контрреволюційними троцькістами, — яка там плеяда молоді зросла — Ю. Черкаський, П. Безпощадний, Б. Галкін та інші.

Поруч цього ми перевиховуємо старші кадри української інтелігенції, які в минулому підпали під вплив націоналістів, або стояли осторонь соціалістичного будівництва. Саме за цей час Павло Тичина дав свою збірку „Партія веде“ і І. Кочерга — премійовану на конкурсі п'єсу „Майстрі часу“.

Звичайно, всі перемоги далися нам в упертій класовій боротьбі проти націоналістів, які намагалися пролізти в художню літературу й блокувалися з троцькістами, зінов'євцями, і той прорив, про який говорили і тов. Петровський і т. Любченко, боляче відбився на художній літературі, але в наслідок допомоги ЦК ВКП(б), товариша Сталіна, зміцнення керівництва ЦК КП(б)У з приїздом на Україну т. Постишева, українські націоналісти були розбиті, і тепер в художній літературі це викликало нову хвилю зростання художньої літератури. Звичайно, ми ні на хвилину не забуваємо, що ворог ще не добитий, що класова пильність — наше перше завдання, що неприпустимі тут жодні опортуністичні послаблення й лібералізм. Про це нам ще раз нагадав тов. Постишев на київському обласному з'їзді рад. Ми повинні викривати класового ворога, зривати з нього машкару, вміти пізнавати його.

Жалюгідні, підлі, збанкрутовані — що могли вороги протиставити нам, партії, тому натхненному соціалістичному будівництву, що квітне в нас? Брехню, обдурювання, надії на інтервенцію, на терор. Яке обурення охоплює кожного з нас, коли ми читаємо сьогоднішні газети, повідомлення про викритих натхненників убивства тов. Кірова, цих підлих бандитів з зінов'євсько-троцькістської контрреволюційної зграї. Адже самі вони визнають, що їхньою зброєю були „наклеп, брехня, перекручення фактів, усі наймерзенніші засоби з арсеналу фашистів“, і, як з фашистами з ними повинно поступити радянське правосуддя, цього вимагає кожний робітник, колгоспник, трудящий, кожний радянський письменник.

Як могутньо в світлі цих подій здійсмається та боротьба за життя — за щасливе життя всього людства, що пронизує собою найкращі твори радянської літератури. Бо боротьбі за життя, проти передчасної смерті, проти старості присвячений такий талановитий твір, як нова п'єса комсомольця О. Корнійчука „Платон Кречет“.

Любов до пролетаріату, любов до людства керує нами. І навіть наша ненависть до класових ворогів викликана нашою любов'ю до людства. І заради цієї любові ми повинні бути нещадними до тих, хто пропагує смерть, нищить життя. Цій проблемі ненависті до ворогів, викликаній любов'ю до людства, присвячено талановиту п'єсу Первомайського „Вагрова ніч“.

У нас буйно розвивається, не тільки українська радянська література, але й література всіх інших народів УСРР: єврейська, що має такого видатного представника, як визначніший в СРСР єврейський пролетарський поет І. Фефер, російська, болгарська, татарська та інші.

Важко не бути поетами, не бути співцями такої прекрасної, славетної, сонячної батьківщини, як наша.

Ми ще настирливіше будемо працювати над собою, щоб бути гідними такої батьківщини, такої партії, ми ще міцніше згуртуємося навколо ЦК партії, товариша Сталіна, стверджуючи на ділі те, що сказав у своєму привітанні з'їздові письменників тов. Постишев:

„Наша література — не пісня мрії, не абстрактний порив, а меч боротьби за справу соціалізму“.

КРАЇНА ТВОРЧОЇ РАДОСТІ

ПРОМОВА НА XIII ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ З'ЇЗДІ РАД

Україна робітників і селян, пригнічена пресом експлуатації і свавілля, стогнала розпачливим стогоном. І про цю Україну писав колись відомий поет Алексей Толстой:

Ты знаешь край, где все обильем дышет,
Где реки льются чище серебра,
Где ветерок степной ковыль колышет
И в зеленых рощах тонут хутора ...

Яка тяжка, яка гірка іронія!

Але ось в полум'ї великої соціальної революції український пролетаріат, в братерській спілці з пролетаріатом руським та інших національностей, ціною життя і крові своїх кращих синів, за проводом партії Леніна—Сталіна і на чолі з своїми славетними пролетарськими полководцями, серед яких кращим з кращих був і є луганський слюсар нарком оборони Климентій Єфремович Ворошилов—здобувають Україні визволення.

На Україні завойовано диктатуру пролетаріату. На Україні встановлено владу Рад, і під її егідою, під мудрим і любовним проводом великого Сталіна, народжується нова Україна...

Змертвілі й спустошені біло-петлюрівськими бандами степи і надра, ліси і ріки Радянської України починають з року в рік, з місяця в місяць, з дня в день зацвітати зорями щастя визволеного народу,—вогнями соціалістичних велетнів, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів, ясними лабораторіями і могутніми машинотракторними станціями.

І, коли під час блискучої доповіді товариша Любченка на карті Радянської України спалахували червоні, зелені, золоті лампки, то здавалося, що це палають серця багатомільйонного трудящого українського народу, здавалося, що це сміється до нас, делегатів з'їзду, вся прекрасна, квітуча, могутня країна.

Як же назвати її, цю молоду і сонячну республіку робітників і селян? Цю прекрасну частину, могутній форпост нашої великої батьківщини СРСР? Її можна назвати справді країною творчої більшовицької радості.

Так, наша соціалістична Україна — це країна творчої радості.

І такою зробили її більшовики, наша славна і мудра комуністична партія, її керівники, колишній генеральний секретар ЦК КП(б)У т. Каганович, теперішній провід ЦК КП(б)У на чолі з тт. Косіором і Постишевим, уряд Радянської України на чолі з тт. Г. І. Петровським і П. П. Любченком. Це вони, ті, кого Центральний орган нашої партії „Правда“ назвала славними керівниками українського народу; це вони і за їхнім проводом усі робітники й колгоспники вклали свою велику любов і свою велику творчу працю у прекрасний витвір більшовизму — Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Це вони зробили її квітучою і радісною, бо вміли виконувати геніальні вказівки найкращого друга українського трудящого народу, товариша Сталіна.

Товариші, в цій країні народжуються і виростають люди, які уміють творити і захищати свою робітничо-селянську державу. У нас виростають люди, що їхні діла і вчинки являють собою глибокі символи нового соціалістичного людства, нової культури, нового ставлення до життя, до витворів своєї власної праці.

Так, товариші, мав рацію товариш Любченко, коли казав, що Радянська Україна — прекрасна й могутня країна чавуну, сталі, колгоспів і нової соціалістичної культури — є непереможний форпост СРСР.

Мав рацію тов. Косіор, розгортаючи перед нами у своєму виступі захоплюючу картину більшовицьких перемог, мав рацію тов. Постишев, підсумовуючи на Київському обласному з'їзді рад великі перемоги партії і радянської влади за останні роки — повними вогню й радості словами: „Цвіте й міцне індустріально-колгоспна Україна“. Мав рацію Григорій Іванович Петровський, що у вступній промові на нашому з'їзді дав лаконічну й виразну інтродукцію до тієї симфонії, яка зазвучала в цій залі з моменту відкриття з'їзду й вилилась на вулиці в могутню і яскраву демонстрацію пролетарів нашої столиці. То була демонстрація зненависті до ворогів і великої любові до своєї країни, до партії, до її керівників.

Молодий поет Булатович у своєму вірші „Засніжений Київ“ чудово показав, якою безмежною любов'ю до партії, до її керівників, кращих соратників товариша Сталіна, сповнено серце трудящих і наших прекрасних, щасливих дітей. На снігу, маленькими, дитячими пальчиками пишуть вони ім'я свого друга й вихователя товариша Постишева.

Тут діти під грім канонад засинали,
Тут їх крізь постріляний вал
Грудьми боронили сини Арсеналу
Від жовто-блакитних навал.

Тут сіверко свище над льодом Дніпровим,
Де мила дівора в саду
Виводить пальчатками — „Павел Петрович“,
Як вияв улюблених дум.

Так, товариші, цей молодий поет нашої республіки своїм поетичним зором помітив типове в нашому житті. Помітив і зумів його оспівати.

Ми можемо сказати, що в нашій країні, в країні творчої радості бути письменником, бути інженером людських душ, як назвав письменників товариш Сталін, — це справді ні з чим незрівняне щастя.

В буржуазних країнах, в таборі варварства і занепаду людської думки, в таборі дикого розгулу фашизму, пануючий клас експлуататорів примушує письменника писати такі твори, які виправдували б їхнє варварство, грабіж, насильство й ті ганебні аутодафе, на яких вони палають твори найпередовішої людської думки. Щоб писати твори, відповідні інтересам передового людства, буржуазний письменник мусить порвати з своїм класом і перейти в табір революції. Тільки тоді перед ним відкриється новий світ з його невичерпними творчими джерелами.

У нас — перед письменником, як і перед кожним творцем мистецтва, науки й культури — широке, безмежне поле. Тільки пиши твори так, щоб бути гідним тих людей, які тебе породили, тільки виховали, дали тобі радість творчості.

Подивіться, яка затаскана, гнила, безплідна тематика буржуазної літератури. Про що вони можуть писати взагалі, коли правда на нашому боці, а на їхньому — тільки брехня, підлота обдурювання трудящих мас.

І подивіться, яка багатюща, різноманітна тематика, які глибокі передові, благородні ідеї нашої, радянської літератури. Великий героїзм людей, що завойовують Арктику і стратосферу, людей, що проводять електроструми в найглухіші кутки холодної й дикої тайги, людей, що будують безкласове суспільство — все це тематика нашої літератури!

„Вічні теми“ і „вічні питання“ світової літератури у нас ставляться і розв'язуються по-новому, бо народжується нова людина, яка перевернула світ і всі ці питання поставила з голови на ноги, як перевернув колись Маркс ідеалістичну діалектику Гегеля.

В новому світі, і саме — в світі більшовизму стоять перед нашою літературою питання дружби, питання любові, зненависті, питання честі і честолюбності, яка в капіталістичному суспільстві, в суспільстві егоцентризму і заздрощів мучила людей сторіччя.

Моральна проблематика нових людей, які і люблять інакше, і дружать інакше, і підносять свою честь інакше, — їхні героїчні діла, їхнє чудесне життя — все це справді золоті

скарби і самоцвіти, які художникові залишається тільки брати повними пригорщами і шліфувати, різьбити різцями філософії Маркса, Леніна, Сталіна.

Наша українська радянська література, змагаючись під керівництвом партії за опанування висот соціалістичного реалізму, розквітла за останні роки й піднеслась на новий якісний рівень. Зросла і її вага, її популярність і любов до неї трудящих мас цілого Радянського Союзу.

Надзвичайно зросло за останні два роки наше образотворче мистецтво, представники якого, наші кращі художники, виступали тут у нас на з'їзді. Зросли наші театри, наші актори, режисери, композитори. Серед режисерів ми маємо таких видатних майстрів, як народний артист республіки Гнат Юра, заслужений артист республіки Марко Терещенко й ряд інших,— перечисляти тут наших кращих режисерів і видатних талановитих акторів немає змоги. Але про них не треба забувати. Це вони доносять до найширшого глядача „Платона Кречета“ Олександра Корнійчука і ряд інших наших п'єс.

Так, наше радянське мистецтво і література стали популярні, близькі трудящим масам. Чи міг колись Шевченко, чи Коцюбинський, чи Леся Українка, чи замучений злиднями Архип Тесленко, чи могли ці майстри художнього слова мріяти про те, щоб їхні твори виходили сотиссячними тиражами й читалися буквально мільйонами трудящих?..

Смішно навіть ставити таке питання.

А ми, письменники Радянської України, які ще так мало зробили, ми вже маємо щастя бути письменниками цілого 170-мільйонного Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Наші твори перекладають на мови народів Союзу. Їх містять у шкільних хрестоматіях Білорусі і Закавказзя, наші п'єси ідуть в театрах Арменії і Далекого Сходу, Туркменістану і Радянської Башкірії... Наші п'єси виставляються в кращих театрах Москви і Ленінграда в російських перекладах. Вони йдуть також мовами татарською, грузинською, молдавською, єврейською, білоруською, туркменською, башкірською, польською і т. д.

Ви прекрасно уявляєте собі велике значення того факту, що на конкурсі Раднаркому СРСР премійовано два твори української радянської драматургії—п'єсу Корнійчука „Загибель ескадри“ і п'єсу Кочерги „Годинникар і курка“.

Ми горді з цього.

Коли робітники й колгоспники влаштовують багатолюдні диспути на повість Кириленка „Аванпости“, на романи Івана Ле, Кузьміча, Копиленка, Панча, Головка, проробляють їх, критикують, дають поради, читають поезії академіка Павла Тичини, Кулика, Леоніда Первомайського, Усенка, Голованівського, кращих єврейських поетів—Фефера, Квітко, Гільдінна, Гофштейна, кращих єврейських прозаїків—Лур'є, Аль-

бертона й інших, коли в українських театрах ідуть п'єси братніх нам літератур, що в інтернаціональній єдності розвиваються на Україні,— п'єси російських письменників Городського, Левітіної, п'єси єврейського драматурга Вев'юрко, п'єси передової російської драматургії і кращих її майстрів — Кіршона, Афіногенова, Погодіна, Вішневського й інш.— ми горді.

Ми знаємо, що це може бути тільки в нашій країні, тільки під великим прапором Леніна і Сталіна!

І от цю радість нашого життя,— власне все наше життя, бо ми народжені революцією,— хотіли відібрати від нас, вирвати в нас наші найлютіші вороги — українські націоналісти, троцькісти, фашистські шпигуни і наймити міжнародної контрреволюції.

Ці спільники вбивців одного з вождів революції, товариша Кірова, ці одностудії проклятих і мерзенних подонків знів'єщини,— це вони пробували використати в своїх брудних і злочинних цілях нашу літературу.

Партія і робітничий клас забили над ними міцний осиковий кілок. Але більшовицька пильність залишається тією властивістю, яка нам зараз найбільше потрібна. До більшовицької пильності закликали нас товариші Косіор, Постишев, Петровський і Любченко. „Нам треба й далі якнайрішучіше продовжувати бити і бити по всякому найменшому вияву гнилі, лібералізму, опортунізму, бо саме вони є найкращий захист і живильне середовище для наших ворогів“,— говорив тов. Постишев.

Хай же знають наші класові вороги, що ми їх били й будимо бити! Шлях до безкласового соціалістичного суспільства це — шлях запеклої класової боротьби й зміцнення диктатури пролетаріату. У цій справі велика й почесна роль належить нашим славним органам Народного Комісаріату Внутрішніх Справ і його керівникові, загартованому більшовику — Всеволоду Аполоновичу Балицькому.

Хай знають наші вороги, що творчу радість нашого життя у нас можна вирвати тільки разом з нашими серцями. Але хай знають також, що наші серця — не рихлі шматки м'яса. Хай знають, що наші серця злютовані, злиті воедино з серцями могутньої робітничо-селянської Червоної армії, озброєної за останім словом радянської соціалістичної техніки.

Хай знають вороги трудящих, що для нас художнє слово це — зброя боротьби за наше щастя, за розквіт трудящого народу. За повну перемогу соціалізму!

Хай знають що радянські письменники, це — плоть від плоті і кров від крові робітничого класу й колгоспного селянства нашої країни!

Хай знають, що всю свою любов і все захоплення ми віддаємо і віддамо до кінця нашій великій і мудрій комуністич-

ній партії, великому і невтомному зодчому революції, генію трудящих цілого світу, дивній і ясній людині, що живе в серці кожного з нас — товаришу Сталіну!

Хай за його мудрим проводом цвіте й міцніє індустріально-колгоспна Україна, могутній форпост нашої великої, рідної славної батьківщини — Союзу Радянських Соціалістичних республік!

БІЛЬШОВИЦЬКИЙ ПАФОС ЗРОСТАННЯ

ПРОМОВА НА XIII ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ З'ЇЗДІ РАД

Незабутня яскрава картина нашого зростання постала перед нашими очима, коли ми, делегати з'їзду, почули блискучу по формі, більшовицьку по змісту доповідь тов. Любченка, коли на сцені перед нами заграла в огнях лампок географічна карта соціалістичної України.

Це заграла справжня радуга металів, радуга домен, огнів Дніпрельстану, Краматорки. По карті котилися світлі вогняні хвилі МТС, радгоспів і колгоспів. Це була справжня, неповторима поезія. Це був більшовицький пафос зростання, якого не мають і не можуть мати капіталістичні країни кризи, країни смерті й фашизму.

Доповідь тов. Любченка можна назвати справді поетичною, коли користуватися нашими письменницькими термінами, бо в ній було більше поезії, ніж у творах багатьох радянських митців і поетів, бо в ній було більше натхнення і яскравих фактів, ніж в деяких творах, які радянські письменники досі продукували.

Наша радянська дійсність настільки багата і неповторима, що ніяка фантазія арабських казок з „1001 ночі“ не може перевершити її. Це значить, що ми, радянські пролетарські письменники, маємо перетворити багатющі скарби нашої доби в художні партійні образи, гідні країни великого генія Леніна, генія Сталіна.

Перед нашим радянським письменством — такий чистий рівний шлях, що кращого і не уявити, бо залізна рука пролетарської диктатури зміла з цього шляху ворогів радянського народу — контрреволюціонерів Вишень, Пилипенків, Хвильових, Кулішів, Епиків.

Зарядка, що її ми отримали на I всесоюзному з'їзді радянських письменників така велика, що я певен, що в найближчі роки наш великий господар СРСР — пролетаріат отримує твори, насичені партійністю, більшовицьким духом і високим рівнем художньої якості.

Згадую конкретний випадок, що стався з нами — деле-

гатами І всесоюзного з'їзду письменників на московському аеродромі. Нам показали велетенську машину, якої немає ніде у світі — самолёт „Максим Горький“. Це цілий культурний комбінат, це маленька летюча Москва. Коли Михайл Кольцов — командор „Максима Горького“ почав демонструвати нам голос з неба — ми спершу не повірили, що машина може так голосно звучати. Це були громи екваторіальної сили. Це була канонада більшовицьких мелодій, це був урочистий гимн „Все вгору та вгору“.

І от, товаришу хазяїн, товаришу з'їзд, цей „голос з неба“, голос „Максима Горького“, голос більшовизму, все міцнішав і міцнішав. Ми почали, сидючи в кабінах, майже глохнути, а Михайл Кольцов закричав на вухо:

„Це тільки одна п'ята частина його повної моці“.

Так, товаришу хазяїну, товаришу з'їзд — це була тільки одна п'ята частина нашої пролетарської сили. Тому хай бачать усі, кому це належить, хай знають сусідні і далекі країни, що наша крилата країна, наш сталінський СРСР продемонстрував тільки одну п'яту частину нашої гремлящої і громящої сили і тому хай бережуться піднімати руки на хазяїна землі — на ради, бо наша славетна Червона армія так почеше їх, що з генеральських штанів, які проштрикне багнет Червоної армії, можна буде влаштувати музей під назвою „Історія генеральських костюмів“.

Ми дивимось в далечінь, але не в ту далечінь, де бовваніли давні шведські могили, оспівані романтиком фашизму — Миколою Хвильовим, а в далечінь, де сяють вогні у майбутніх аеромаяків Транссибірського шляху, де летять сині вагони радянських аерополітів, де сяють вогні Ангарабуду, Волго-Дону, де нові „Челюскіни“ і „Красіни“ своїми форштевнями розбивають полярну кригу. От в цій далечині вже майорять ген-ген нові перемоги, нові п'ятирічки, що уп'яте-ряють нашу міць.

Товаришу хазяїну, я певен, що наступного разу на з'їзді ми почуємо про такі перемоги більшовизму:

1. Один Київ або один Харків даватимуть промислової продукції стільки, скільки зараз дає чи даватиме Польща, Чехо-Словаччина, взяті разом.

2. Радянська Україна дасть продукції стільки, скільки вся Центральна Європа.

3. А весь крилатий непереможний СРСР дасть удвічі більше, ніж вся Європа від Скандинавії до Піренейського півострова, узята разом із Францією, Німеччиною, Англією тощо.

Що це буде так, цьому запорукою є дві події, що сталися в двох найбільших країнах світу — Америці і в СРСР. В серпні 1932 року, саме тоді, коли наш „Челюскін“ увиходив у кригу Карського моря, в Америці, за 100 клм. від Чикаго, один молодий американець на ім'я Флойд Коллінз заблукав у пе-

чері. В 100 метрах від виходу з печери його привалила брила граніту. З цієї рядової події Америка зробила величезну сенсацію. Газетні трести, довідавшись про становище Коллінза, почали надсилати своїх кореспондентів. Біля печер в глушині виріс цілий табір на 200 палаток з тих, хто жив з сенсації. Але в цих палатках не було жодної людини, що намагалась би серйозно рятувати Коллінза. Всю Америку з дня в день була лихоманка. „Що з бідним печерником?“. По 3—4 сторінки газетні трести присвячували йому з гаслами на всю шпальту:

„Коллінзу сьогодні легше“.

„Вчора Коллінз плакав і кликав матір“.

„Сьогодні він спав і з'їв півфунта паштету“.

Газети заробляли мільйони й хотіли, щоб він прожив у печері якнайдовше, не вилазючи з неї, бо це було вигідно газетам.

18 день витримав Флорйд. І на 18-й день він вмер, бо застиг від холоду,— в усьому тілі спинилась кров.

Отже, в могутній Америці, з її першокласною технікою, не знайшлося інженерів, щоб роздобати брилу граніту в 100 метрах від виходу з печери. Коли б це сталося в нашій країні, ми б на два кілометри продовжали, а рятували радянську людину.

А візьміть тепер, як протилежність цьому, наш СРСР — того ж „Челюскіна“ і наших льотчиків, героїв Союзу Рад — Молокова, Каманіна і т. д.

Коли трапилося нещастя, країна за 8.000 кілометрів послала своїх кращих синів рятувати челюскінців. Ми довбали кригу форштевнем „Красіна“, що пішов навколо світу. Ми летіли в полярну ніч крізь пургу та морози і, показавши клас більшовицької організованості, рятували усіх 104 чоловіка, виваши їх з краю світу.

От вам дві системи, два світи, цілком протилежні.

От вам Америка, от СРСР.

Яке бажання наживи і міщанських інтересів у них, і який виключний героїзм героїчної радянської країни в нас!

От про цей незабутній час, про час більшовицьких перемог у сучасному і майбутньому, ми, радянські письменники, пишемо свої твори. Від імени моїх колег тт. Микитенка, Кулика, Кириленка, Корнійчука, Ле, Фефера, Тичини, Усенка, Городського, Тардова і інш. обіцяю, що ми, інженери людських душ, усе своє серце, душу, розум свій, талант і вміння покладемо, щоб наші нові твори були блискучі змістом і формою. Ми прикладемо усіх зусиль, щоб всі майбутні твори заслужили у вас, у хазяїна країни, такої поваги, щоб про них говорили би з трибуни делегати так, як говорять зараз про Н. Ізотова — шахтаря, про Мішуглі — бригадира колгоспу.

ВЕЛИКА ТВОРЧА НАСНАГА

ПРОМОВА НА ОБЛАСНОМУ З'ЇЗДІ РАД КИЇВЩИНИ

Виступ керівника і друга радянської культури Павла Петровича Постишева яскраво й переконливо змалював особливості нашої сталінської доби.

Особливо зупинився Павло Петрович на нашому колосальному культурному рості.

Київ до революції, це місто духовного ханжества, гніздо міщанства, спекулянтів і чорної сотні. Таку спадщину дістали ми, більшовики, від старого світу в Києві, і її ще довго захищали, підігрівали націоналісти. Ще й на сьогодні нам доводиться руйнувати це осине націоналістичне гніздо, як назвав його вчора Павел Петрович.

Наймахровіші контрреволюціонери, українські націоналісти — Винниченки, Єфремови, Тишкевичі, Озерські, Річицькі, Пилипенки, Косинки, лізли саме в літературу і через неї намагалися творити своє отруйне контрреволюційне діло, як і Курбас на театрі. Вся ця наволоч, нічого спільного не маючи з літературою, саме з літературою соціалістичною, лізла до неї, щоб шкодити радвладі.

Більшовицької пильності недосить було на літературному фронті. Але не тільки цим пояснюється те, що класовий ворог іде в літературу. Література, мистецтво є великі масові чинники впливу на маси. Найбільше виховне значення має саме масова літературна й мистецька ділянка нашого будівництва, де необмежені творчі можливості мають радянські письменники. Класовий ворог, знаючи, що одвертим шкідництвом він нічого не зробить, лізе в літературу, мистецтво, щоб шкодити саме тут.

Особливості, про які так яскраво й переконливо говорив Павел Петрович, особливості нашої доби — характерні тим, що сьогодні література, мистецтво стали річчю широкого вжитку. Література перестала бути розкішшю, іти в театр стало звичайною потребою.

На з'їзді радянських письменників письменники капіталістичних країн скаржилися, що їхні твори лежать нерухомі.

Буржуазні видавці не хочуть друкувати їхньої продукції. Радянські письменники, чесні радянські творчі робітники з величезною радістю констатують, що їхні твори буквально розхоплюють. Ім'я „Платон Кречет“, „Дівчата нашої країни“ робляться синонімами соціалістичних перемог і радості мільйонів.

За цю особливість нашої сталінської культурної епохи ми, учасники перемог соціалістичної культури, вдячні, насамперед, нашій комуністичній партії Леніна—Сталіна, любимому нашому вчителеві й другу радянської літератури—великому Сталіну.

Тов. Сталін назвав радянських письменників „інженерами людських душ“. Чи є більша честь для людини, для творця художніх цінностей, як така висока назва. Розгром українського націоналістичного кубла нашою комуністичною партією і органами диктатури пролетаріату, колосальна культурна і творча робота улюбленого бригадира цеху ленінської національної культури Павла Петровича дає нам, українським письменникам велику творчу наснагу, нові перспективи в будівництві загальнолюдської культури, національної своєю формою і соціалістичної змістом.

Контрреволюційні охвостя намагаються всякими провокаціями затушкувати наші досягнення в літературі. Контрреволюціонери сичали, що в українській літературі в нас нічого немає, взагалі немає української літератури. Брехня, це є провокація, це є нові методи роботи класового ворога, спійманого на тих методах, якими він маскувався до цього часу. Зрозуміло: контрреволюціонерам—Косинкам, Фальківським та іншим їх прихильникам важко, неможливо здобути ім'я українських письменників.

Будьмо щірі й одверті. Яке значення Косинок, Фальківських, Досвітніх, Пилипенків, Підмогильних і інш. у нашому літературному процесі? Чи були вони відомі широким масам, чи взагалі були письменниками? Не були вони письменниками. Це були халтурники, це були люди, які весь час крутились коло радянської літератури, радянського мистецтва, намагались йому шкодити і кричати про труднощі, з якими їм доводиться існувати.

Український радянський літературний процес ішов поза ними. Як не намагалися націоналісти Озерські роздмухувати Ялових, Досвітніх, Поліщуків, Антоненко-Давидовичів і інш., широкі маси захоплювалися зовсім іншими творчими іменами—Кириленком, Тичиною, Микитенком, Куликом, Копиленком, Фефером, Терещенком, Усенком, Первомайським, Гофштейном та іншими. Ось ті імена, які в масах користувалися популярністю, які по суті і являли собою українську радянську літературу.

Як не хотіли українські націоналісти, що жили на території Української Радянської республіки і намагалися до деякого часу впливати на театральне мистецтво, як не намагалися вони

висунути, як прапор української драматургії, Куліша, все одно глядач знає Микитенка, Корнійчука, Первомайського, Кочергу, Вев'юрко, Левітіну. Ми маємо що показати, ми маємо чим похвалитися перед нашим читачем, перед нашим глядачем. Але цього мало. Ми свого плану не виконали,—ми маємо мужність про це сказати. Українська радянська література й мистецтво відстають ще й на сьогодні від загального процесу соціалістичного будівництва.

Павло Петрович з достатньою ясністю намітив і не тільки поставив провідні завдання нашого мистецтва, зокрема літератури, а геніально показав засоби й шляхи реалізації цих завдань.